

S. AURELI AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

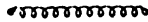
CONTRA EPISTOLAM MANICHÆI

Quam vocant Fundamenti

LIBER UNUS (a).

Refellit priores partes Epistolæ Manichæi, ostendens ipsum pro manifesta quam pollicebatur, et pro certa cognitione, non nisi incerta et absurda deliramenta suis sectatoribus proponere.

CAPUT PRIMUM. — 1. *Hæretici sanandi magis quam perdendi.* Unum verum Deum omnipotentem, ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia, et rogavi et rogo, ut in refellenda et revincenda hæresi vestra, Manichæi, cui et vos fortasse imprudentius quam malitiosius adhæsisistis, det mihi mentem pacatam atque tranquillam, et magis de vestra correctione, quam de subversione cogitantem. Quanquam enim Dominus per suos servos regna subvertat erroris; ipsos tamen homines, in quantum homines sunt, emendandos esse potius, quam perdendos jubet. Et quidquid divinitus ante illud ultimum iudicium vindicatur, sive per improbos sive per justos, sive per nescientes sive per scientes, sive occulte sive palam; non ad interitum hominum, sed ad medicinam valere credendum est: quam qui respuerint, extremo supplicio præparantur. Quapropter cum in hac universitate rerum, alia sint quæ valent ad corporalem vindictam, sicut ignis, et venenum, et morbus, et cætera huiusmodi; alia quibus apud seipsum non molestiis corporis sui, sed cupiditatum suarum laqueis animus puniatur, sicuti est damnum, exilium, orbitas, contumelia, et his similia; quædam vero non sint cruciamenta, sed quasi fomenta et lenimenta languentium, ut sunt consolationes, cohortationes, disputationes; et quæcumque sunt talia: horum omnium quædam etiam per malos nescientes operatur summa Dei iustitia, quædam autem per scientes bonos. Nostrum igitur fuit eligere et optare meliora, ut ad vestram correctionem aditum haberemus, non in contentione et æmulatione et persecutionibus; sed mansuete consolando, benevole cohortando, leniter disputando: sicut scriptum est, *Servum autem Domini non oportet litigare; sed mitem esse ad omnes, docibilem, patientem, in modestia corripientem diversa sentientes* (II Tim. II, 24, 25). Nostrum ergo fuit velle has partes expetere:

Dei est volentibus et petentibus donare quod bonum est.

CAPUT II. — 2. *Causæ cur mitius agendum cum Manichæis.* Illi in vos sæviant, qui nesciunt cum quo labore verum inveniatur, et quam difficile caveantur errores. Illi in vos sæviant, qui nesciunt quam rarum et arduum sit carnalia phantasmata piæ mentis serenitate superare. Illi in vos sæviant, qui nesciunt cum quanta difficultate sanetur oculus interioris hominis, ut possit intueri solem suum: non istam quem vos colitis cælesti corpore, oculis carnis et hominum et pecorum fulgentem atque radiantem; sed illum de quo scriptum est per prophetam, *Ortus est mihi iustitiæ sol* (Malach. IV, 2); et de quo dictum est in Evangelio, *Erat lumen verum, quod illuminat omnem hominem venturum in hunc mundum* (Joan. I, 9). Illi in vos sæviant, qui nesciunt quibus suspiriis et gemitibus fiat, ut ex quantalacumque parte possit intelligi Deus. Postremo, illi in vos sæviant, qui nunquam tali errore decepti sunt, quali vos deceptos vident.

CAPUT III. — 3. *Augustinus quondam manichæus.* Ego autem qui diu multumque jactatus tandem respirare potui quid sit illa sinceritas, quæ sine inanis fabule narratione percipitur; qui vanas imaginationes animi mei variis opinionibus erroribusque collectas vix miser merui Domino opitulante convincere; qui me ad detergendam caliginem mentis, tam tarde clementissimo medico vocanti blandientique subjecti; qui diu flevi, ut incommutabilis et immaculabilis substantia concinentibus divinis Libris sese mihi persuadere intrinsecus dignaretur; qui denique omnia illa signamenta, quæ vos diuturna consuetudine implicatos et constrictos tenent, et quæsi curiose, et attente audi, et temere credidi, et instanter quibus potui persuasi, et adversus alios pertinaciter animoseque de-

ADMONITIO PP. BENEDICTINORUM.

Ad emendandum librum contra Epistolam Manichæi contulimus editiones Am. Er. et Lov. cum antiquissimo Corbeiensis codice, cum Gemmeticensi, Casalino, Colobertino, Sorbonico, Victorinis duobus, et duobus Vaticanis, cumque variis lectionibus quinque Belgicorum.

Comparavimus præterea eas omnes editiones initio Retr. et Confess., t. 1, memoratas. M.

(a) Scribitur circiter annum 397.

¹ sola editio Lov., perspicere.

lendi; ævire in vos omnino non possum, quos sicut meipsum illo tempore, ita nunc debeo sustinere, et tanta patientia vobiscum agere, quanta mecum egerunt proximi mei, cum in vestro dogmate rabiosus et cæcus errarem.

4. Ut autem facilius mitescatis, et non humilico animo vobisque pernicioso mihi adversemini, illud quovis iudice impetrare me a vobis oportet, ut ex utraque parte omnis arrogancia deponatur. Nemo nostrum dicat jam se invenisse veritatem: sic eam queramus, quasi ab utrisque nesciatur. Ita enim diligenter et concorditer queri poterit, si nulla temeraria præsumptione inventa et cognita esse credatur. Aut si hoc a vobis impetrare non possum, saltem illud concedite, ut vos tanquam incognitos nunc primum audiam, nunc primum discutiam. Justum puto esse quod postulo: hac sane lege servata, ut vobiscum non orem, non conventicula celebrem, non Manichæi nomen accipiam, si non mihi de omnibus rebus ad salutem animæ pertinentibus sine ulla caligine rationem perspicuam dederitis.

CAPUT IV. — 5. *Argumenta fidei catholicæ.* In catholica enim Ecclesia, ut omniam sincerissimam sapientiam, ad cujus cognitionem pauci spirituales in hac vita perveniunt, ut eam ex minima quidem parte, quia homines sunt, sed tamen sine dubitatione cognoscant: ceteram quippe turbam non intelligendi vivacitas, sed credendi simplicitas tutissimam facit: ut ergo hanc omniam sapientiam, quam in Ecclesia esse catholica non creditis; multa sunt alia quæ in ejus gremio me justissime teneant. Tenet consensus populorum atque gentium: tenet auctoritas miraculis inchoata, spe nutrita, charitate aucta, vetustate firmata¹: tenet ab ipsa sede Petri apostoli, cui pascendas oves suas post resurrectionem Dominus commendavit, usque ad præsentem episcopatum successio sacerdotum: tenet postremo ipsum Catholicæ nomen, quod non sine causa inter tam multas hæreses sic ista Ecclesia sola obtinuit, ut cum omnes hæretici se catholicos dici velint, querenti tamen peregrino alicui, ubi ad Catholicam conveniatur, nullus hæreticorum vel basilicam suam vel domum audeat ostendere. Ista ergo tot et tanta nominis christiani charissima² vincula recte hominem tenent credentem in catholica Ecclesia, etiamsi propter nostræ intelligentiæ tarditatem vel vitæ meritum veritas nondum se apertissime ostendat. Apud vos autem, ubi nihil horum est quod me invitet ac teneat, sola personat veritatis pollicitatio: quæ quidem si tam manifesta monstratur, ut in dubium venire non possit, præponenda est omnibus illis rebus, quibus in Catholica teneor; si autem tantummodo promittitur, et non exhibetur, nemo me movebit ab ea fide quæ animum meum tot et tantis nexibus christianæ religioni³ astringit.

CAPUT V. — 6. *Contra titulum Epistolæ Manichæi.*

Videamus igitur quid me doceat Manichæus, et potissimum illum consideremus Ibrum, quem Fundamenti Epistolam dicitis, ubi totum pene quod creditis continetur. Ipsa enim nobis illo tempore miscriis quando lecta est, illuminati dicebamur a vobis¹. Certe sic incipit: *Manichæus apostolus Jesu Christi providentia Dei Patris. Hæc sunt salubria verba, de percunni ac vivo fonte.* Jam cum bona patientia, si placeat, attendite quid queram. Non credo istum esse apostolum Christi. Quæro ne succenseatis, et maledicere incipiatis. Nostis enim me statuisse, nihil a vobis prolatum temere credere. Quæro ergo quis sit iste Manichæus? Respondebitis: Apostolus Christi. Non credo: quid jam dicas aut facias, non habetis; promittebas enim scientiam veritatis, et nunc quod nescio cogis ut credam. Evangelium mihi fortasse lecturus es, et inde Manichæi personam tentabis asserere. Si ergo invenires aliquem, qui Evangelio nondum credit, quid faceres dicenti tibi. Non credo? Ego vero Evangelio non crederem, nisi me catholica Ecclesiæ commoveret auctoritas. Quibus ergo obtemperavi dicentibus, Crede Evangelio; cur ois non obtemperem dicentibus mihi, Noli credere Manichæis? Elige quid velis. Si dixeris, Crede Catholicis; ipsi me monent ut nullam fidem accommodem vobis: quapropter non possum illis credens, nisi tibi non credere. Si dixeris, Noli Catholicis credere; non recte facies per Evangelium me cogere ad Manichæi fidem, quia ipsi Evangelio Catholicis prædicantibus credidi. Si autem dixeris, Recte credidisti Catholicis laudantibus Evangelium; sed non recte illis credidisti vituperantibus Manichæum: usque adeo me stultum putas, ut nulla reddita ratione quod vis credam, quod non vis non credam? Multo enim justius atque cautius facio, si Catholicis quoniam semel credidi, ad te non transeo, nisi me non credere juseris, sed manifestissime ac apertissime scire aliquid feceris. Quocirca si mihi rationem redditurus es, dimitte Evangelium. Si ad Evangelium te tenes, ego me ad eos teneam, quibus præcipientibus Evangelio credidi; et his jubentibus tibi omnino non credam. Quod si forte in Evangelio aliquid apertissimum de Manichæi apostolatu invenire potueris, infirmabis mihi Catholicorum auctoritatem, qui jubent ut tibi non credam: qua infirmata, jam nec Evangelio credere potero, quia per eos illi credideram; ita nihil apud me valebit, quidquid inde protuleris. Quapropter si nihil manifestum de Manichæi apostolatu in Evangelio reperitur, Catholicis potius credam quam tibi. Si autem aliquid inde manifestum pro Manichæo legeris, nec illis, nec tibi: illis, quia de te mihi mentiti sunt; tibi autem, quia eam scripturam mihi profers, cui per illos credideram, qui mihi mentiti

¹ In Corbeiensi codice, *doest, aucta, vetustate.*

² Duo Mss., *charissimu.*

³ Am. et omnes Mss., *religionis.*

¹ Editi Am. et Er., *inclinati dicebamus, amen. Lov., inclinati ducebamur a vobis. Duo Mss., uclinalis dicebatur a nobis. Tandem vetustissimus Corbeiensis codex: Illuminati dicebamur a vobis. Favet huic lectio, quod infra, in capite 25 legitur de eadem Epistola: quæ fere omnibus quæ apud vos illuminati dicuntur, solet esse notissima.*

sunt. Sed absit ut ego Evangelio non credam. Illi enim credens, non invenio quomodo possim etiam tibi credere. Apostolorum enim nomina, quæ ibi leguntur (*Math. x, 2-4; Marc. iii, 13-19, et Luc. vi, 13-16*), non inter se continent nomen Manichæi. In locum autem traditoris Christi quis successerit, in Apostolorum Actibus legimus (*Act. i, 26*): cui libro necesse est me credere, si credo Evangelio, quoniam utramque Scripturam similiter mihi catholica commendat auctoritas. In eodem etiam libro de vocatione atque apostolatu Pauli vulgatissimam tenemus historiam (*Id. ix*). Legere mihi jam, si potes, in Evangelio, ubi Manichæus apostolus dictus est; vel in aliquo alio libro, cui me jam credidisse confiteor. An illud lecturus es, ubi Spiritum sanctum paracletum Dominus promisit Apostolis? De quo loco vide quot et quanta sint, quæ me revocent et deterreant ne Manichæo credam.

CAPUT VI. — 7. *Cur apostolum Christi se scriberit.* Quæro enim, cur epistolæ hujus principium ait, *Manichæus apostolus Jesu Christi*; et non sit, *Paracletus apostolus Jesu Christi*. Si autem missus a Christo Paracletus Manichæum misit, cur lego, *Manichæus apostolus Jesu Christi*; et non potius, *Manichæus apostolus Paracleti*? Si dicis ipsum esse Christum, qui est etiam Spiritus sanctus, contradicis ipsi Scripturæ, ubi Dominus ait, *Et alium Paracletum mittam vobis* (*Joan. xiv, 16*). Si autem Christi nomen ideo recte positum putas, non quia ipse est Christus, qui et Paracletus, sed quia ejusdem sunt ambo substantiæ; id est, non quia unus est, sed quia unum sunt: poterat et Paulus dicere, Paulus apostolus Dei Patris; quia dixit Dominus, *Ego et Pater unum sumus* (*Id. x, 30*). Nusquam hoc dicit: sed nec quisquam Apostolorum Patris se apostolum scribit. Quid sibi ergo vult ista novitas? Nonne vobis videtur nescio quam redolere fallaciam? Certe si nihil interesse arbitratus est, cur non varie in aliis epistolis apostolum Christi se nominat; in aliis, Paracleti? Sed Christi semper audivi, quotiescumque audivi: Paracleti autem nec semel. Quid hoc esse cause arbitramur, nisi quia illa superbia, mater omnium hæreticorum, impulit hominem, ut non missum se a Paracleto vellet videri; sed ita susceptum, ut ipse Paracletus diceretur? Sicut Jesus Christus homo, non a Dei Filio, id est Virtute et Sapientia Dei, per quam facta sunt omnia, missus est; sed ita susceptus secundum catholicam fidem, ut ipse esset Dei Filius, id est, in illo ipso Dei Sapientia sanandis peccatoribus¹ appareret: sic se ille voluit a Spiritu sancto, quem Christus promisit, videri esse susceptum, ut jam cum audimus Manichæum Spiritum sanctum, intelligamus apostolum Jesu Christi, id est, missum a Jesu Christo, qui eum se missurum esse promisit. Singularis audacia ista, et hæc sacrilegium!

CAPUT VII. — 8. *Manichæus Spiritus sanctus quomodo creditus a suis.* Sed tamen quæro, cum Pater et

¹ *Et. et lov., pectoribus. Castigantur ex Am. et Mss.*

Filius et Spiritus sanctus, vobis etiam confidentibus, non dispari natura copulentur, cur hominem susceptum a Spiritu sancto Manichæum, non putatis turpe, natum ex utroque sexu predicare; hominem autem susceptum ab unigenita Sapientia Dei, natum de virgine credere formidatis? Si caro humana, si concubitus viri, si uterus mulieris non potuit inquinare Spiritum sanctum; quomodo potuit uterus virginis inquinare Dei Sapientiam? Manichæus ergo iste qui doctus Spiritu et evangelica lectione gloriatur, necesse est vobis concedat¹, aut missum se esse a Spiritu sancto, aut susceptum. Si missus est, Paracleti se apostolum dicat; si susceptus, concedat ei hominem² matrem quem suscepit unigenitus Filius, si ei quem suscepit Spiritus sanctus concedit et patrem. Credat virginitate Mariæ Verbum Dei non esse pollutum, si concubitu parentum suorum Spiritum sanctum non potuisse pollui ut credamus hortatur. Quod si dixeritis, non in utero vel ante uterum, sed jam natum Manichæum a Spiritu sancto esse susceptum, sufficit ut fateamini habuisse carnem de viro et femina procreatam. Cum enim vos non timeatis viscera et sanguinem Manichæi de humano concubitu venientem, et intestina fimo plena, quæ illa caro gestabat, et his omnibus non credatis contaminatum esse Spiritum sanctum, a quo illum hominem susceptum esse creditis: cur ego uterum virginalem et intacta genitalia reformidem, et non potius credam Sapientiam Dei in ipsa maternis visceribus homine suscepto immaculatam sinceramque mansisse? Quapropter quoniam sive missum, sive susceptum a Paracleto se Manichæus vester affirmet, nihil horum poterit obtinere: ego jam cautior neque missum eum credo, neque susceptum.

CAPUT VIII. — 9. *Festum natalis Manichæi.* Nam quod addidit dicens, *providentia Dei Patris*; quid aliud ambivit Jesu Christo nominato, cujus se dicit apostolum, et Deo Patre, cujus providentia missum se dicit a Filio, nisi ut Spiritum sanctum ipsum tertium esse crederemus? Sic enim scribit: *Manichæus apostolus Jesu Christi providentia Dei Patris.* Spiritus sanctus nominatus non est, qui maxime debuit ab eo nominari, qui nobis apostolatuum suum Paracleti promissione commendat, ut evangelica auctoritate imperitos premat. Quod cum a vobis quaeritur, respondetis utique Manichæo apostolo nominato, Spiritum sanctum paracletum nominari, quia in ipso venire dignatus est. Quæro ergo, sicut superius dicebam, quare exhorreatis cum dicit catholica Ecclesia, eum in quo venit divina Sapientia, natum esse de virgine: cum vos cum in quo Spiritum sanctum venisse prædicatis, natum de femina vire mixta nihil horreatis. Quid ergo aliud suspicer nescio, nisi quia iste Manichæus, qui per Christi nomen ad imperitorum animos aditum quaerit, pro Christo ipso se colit voluit. Hoc unde coniciam, breviter dicam. Cum sæpe a vobis quaerem illo tem-

¹ *Editi, necesse est ut nobis concedat. Vss. vero, necesse est vobis concedat.*

² *Sic meliores Mss. Editi vero, homini.*

pore quo vos audiebam, quæ causa esset quod Pascha Domini plerumque nulla, interdum a paucis tepidissima celebritate frequentaretur, nullis vigiliis, nullo prolixiore jejunio indicto Auditoribus, nullo denique festiviore apparatu; cum vestrum bema (a), id est, diem quo Manichæus occisus est, quinque gradibus instructo tribunali et pretiosis linteis adornato, ac in promptu posito et objecto adorantibus, magnis honoribus prosequamini: hoc ergo cum quærerem, respondebatur ejus diem passionis celebrandum esse qui vere passus esset; Christum autem qui natus non esset, neque veram, sed simulatam carnem humanis oculis ostendisset, non pertulisse, sed fluxisse passionem. Quis non ingemiscat, homines qui se christianos dici volunt, timere ne polluat veritas de virginis utero, et de mendacio non timere? Sed ut ad rem redeam, quis non suspicetur, cum diligenter attenderit, ideo negari a Manichæo Christum natum esse de femina, et humanum corpus habuisse, ne passio ejus, quod totius jam orbis festissimum tempus est, ab eis qui sibi credidissent celebraretur, et non tanta devotione diem mortis suæ desiderata solemnitas honoraret? Hoc enim nobis erat in illa bematis celebritate gratissimum, quod per Pascha frequentabatur: quoniam vehementius desiderabamus illum diem festum, subtracto alio qui solebat esse dulcissimus.

CAPUT IX. — 10. *Spiritus sanctus quando missus.* Fortasse dicas mihi: Quando ergo venit a Domino promissus Paracletus? Hic ego si non haberem aliud quod crederem, facilius eum adhuc venturum expectarem, quam per Manichæum venisse concederem. Nunc vero cum in Actibus Apostolorum manifestissime sancti Spiritus prædicetur adventus, quæ me necessitas cogit hæreticis tam periculose et tam facile credere? In libro enim memorato sic scriptum est: *Primum quidem sermonem fecimus de omnibus, o Theophile, quæ cepit Jesus facere et docere in die qua Apostolos elegit per Spiritum sanctum, et præcepit prædicare Evangelium. Quibus præbuit se vivum post passionem in multis argumentis dierum, visus est eis per dies quadraginta, et docens de regno Dei, et quomodo conversatus sit cum illis, et præcepit eis ne discederent ab Jerusalem, sed sustinerent pollicitationem Patris, quam audistis, inquit, ex ore meo. Quoniam Joannes quidem baptizavit aqua, vos autem Spiritu sancto incipietis baptizari: quem et accepturi estis non post multos dies istos usque ad Pentecosten. Illi quidem cum venissent, interrogabant eum, dicentes: Domine, si hoc in tempore repræsentaberis, et quando regnum Israel. Ille autem dixit: Nemo potest cognoscere tempus, quod Pater posuit in sua potestate; sed accipietis virtutem Spiritus sancti supervenientem in vos, et eritis mihi testes apud Jerusalem, et in tota Judæa et Samaria, et usque in totam terram (Act. 1, 8).*

¹ In Mss., quod pro Pascha frequentabatur.

² Ajust. Lugd. Ven. Lov., feci. M.

³ Ajust. Lugd. Ven. Lov., conversatus est cum illis, et præcepit eis. M.

⁴ Ajust. Fr. Lugd., repræsentabis regnum Israel? Ven., ⁵ Léna, id est. gradus.

Ecce habes ubi commemoravit discipulos pollicitationis paternæ, quam ex ore ejus audierant de Spiritu sancto venturo. Nunc videamus quando sit missus: Paulo post enim sequitur, et dicit: *In illo tempore quo suppletus est dies Pentecostes, fuerunt omnes eadem animatione simul in unum: et factus est subito de caelo sonus, quasi ferretur flatus vehemens, et implevit totum illum locum in quo erant sedentes; et visæ sunt illis linguæ divisæ quasi ignis, qui et insedit super unumquenque illorum. Et impleti sunt omnes Spiritu sancto, et cæperunt loqui linguis, quomodo Spiritus dabat eis pronuntiare. Jerusalemis autem fuerunt habitantes Judæi homines ex omni natione quæ est sub caelo. Et cum facta esset vox, collecta est turba, et confusa est; quoniam audiebat unusquisque suo sermone et suis linguis loquentes eos. Stupebant autem et mirabantur, ad invicem dicentes: Nonne omnes qui loquuntur, nationes sunt Galilæi? Et quomodo agnoscimus in illis sermonem in quo nati sumus? Parthi, Medi, Elamitæ, et qui inhabitant Mesopotamiam, Armeniam et Cappadociam, Pontum, Asiam, Phrygiam et Pamphyliam, Ægyptum et regiones Africæ¹, quæ est ad Cyrenen; et qui advenerant Romani, et Judæi, et incolæ², et Cretes, et Arabes, audiebant loquentes illos suis linguis magna Dei. Stupebant autem, et hæsitabant ob id quod factum est, dicentes: Quidnam hoc vult esse? Alii autem irridebant, dicentes: Hi musto omnes onerati sunt (Act. 11, 4-13). Ecce ubi venit Spiritus sanctus: quid vultis amplius? Si Scripturis credendum est, cur non his potius credam, quæ robustissima auctoritate firmatæ sunt; quæ cum ipso Evangelio, ubi promissum Spiritum sanctum pariter credimus, innotescere populis et commendari posteris prædicarique meruerunt? Hos ergo Actus Apostolorum Evangelio pari auctoritate conjunctos cura lego, invenio non solum esse promissum illis veris Apostolis sanctum Spiritum, sed etiam tam manifeste missum, ut nullus de hac re locus relinqueretur erroribus.*

CAPUT X. — 11. *Spiritus sanctus bis datus.* Clarificatio enim Domini nostri apud homines, resurrectio est a mortuis, et in cælum ascensio. Scriptum est autem in Evangelio *κατά Ιωάννην*: *Spiritus autem nondum erat datus, quia Jesus nondum erat clarificatus (Joan. vii, 39).* Si ergo propterea nondum erat datus, quia Jesus nondum erat clarificatus, clarificato Jesu necessario statim datus est. Et propter ipsam geminam clarificationem, secundum hominem et secundum Deum, bis etiam datus est Spiritus sanctus: semel, postquam resurrexit a mortuis, cum insufflavit in faciem discipulorum, dicens, *Accipite Spiritum Sanctum (Id. xx, 22).* Et iterum, postquam ascendit in cælum, decem diebus transactis: qui numerus perfectionem significat; cum septenario numero, quo condita universa consistunt, additur Trinitas conditoris. De quibus rebus inter spirituales viros pie cauteque multa tractantur. Sed ego a proposito non

præsentabis regnum Israel? M.

¹ Sic Mss. Editi autem, et regionem Africæ.

² Mss., et Judæi incolæ; omisso et.

recedam : suscepti enim prius vobiscum sic agere, ut non ego vos doceam, quod superhum fortasse arbitramini; sed tanquam ipse a vobis discere studeam, quod novem annis non potui. Quapropter habeo quibus Litteris credam de adventu Spiritus sancti, quibus me credere si prohibelis, ne temere credam quod nescio; sic enim soletis monere; multo minus vestris litteris credam. Quare, aut omnes libros auferte de medio, et disputando pandite veritatem, de qua dubitare non possim: aut tales proferte libros, quibus non mihi cum arrogantia imponatur quod credam, sed exhibeatur sine fraude quod discam. Fortasse, inquis, et hæc epistola talis est. Nolo ergo in ejus limine ulterius immorari: interiora videamus.

CAPUT XI. — 12. *Veritatem pollicetur Manichæus, non exhibet.*— *Hæc sunt, inquit, salubria verba, ex perveni ac vivo fonte; quæ qui audierit, et eisdem primum crediderit, deinde quæ insinuant custodierit, nunquam erit mortis obnoxius, verum æterna et gloriosa vita fruatur. Nam profecto beatus est judicandus, qui hac divina instructus cognitione fuerit, per quam liberatus in sempiterna vita permanebit.* Et hæc, ut vidit, pollicitatio est, nondum exhibitio veritatis: et vos quoque animadvertere facillime potestis, isto velamine quoslibet errores fucari posse, ut imperitorum animis per ornatam januam latenter irrepant. Si enim diceret: Hæc sunt pestifera verba, ex venenoso fonte; quæ qui audierit, et eisdem primum crediderit, deinde quæ insinuant custodierit, nunquam erit vitæ restituendus, verum pœnali et ærumnosa morte afficietur (nam profecto miser est judicandus, qui hac inferna implicatus imperitia fuerit, per quam demersus in sempiternis cruciatibus permanebit); si ergo hoc diceret, verum diceret: sed libro huic non solum nullum conciliaret lectorem; sed omnes in quorum manus incidisset, in maxima odia concitaret. Quamvis rem ad consequentia transeamus, nec nos ista decipiant quæ possunt esse bonis et malis, doctis et indoctis verba communia. Quid ergo sequitur?

13. *Pax, inquit, Dei invisibilis, et veritatis notitia sit cum fratribus sanctis et charissimis, qui mandatis cælestibus credunt pariter atque deserviant.* Ita sit, ut dicit. Nam et ista benigna et acceptissima optatio est. Tantum meminimus hæc et a bonis doctoribus et a deceptoribus dici posse. Itaque si nulla nisi talia diceret, omnibus legendum et amplectendum esse concederem. Nec illa quæ adhuc sequuntur, improlaverim: adjungit enim, *Sed et dextera luminis tueatur et eripiat vos ab omni incurratione maligna, et a laqueis mundi.* Et omnino quidquid in hujus epistolæ principio scriptum est, donec veniatur ad causam, nolo reprehendere, ne in rebus minoribus multum operæ consumatur. Jam ergo evidentissimam pollicitationem hominis videamus.

CAPUT XII. — 14. *Deliramenta Manichæi. Præ-*

lium ante mundi constitutionem commissum. — *De eo igitur, inquit, frater dilectissime Pattici, de quo mihi significasti, dicens, Nosse te cupere cujusmodi sic nati-
vitas Adæ et Evæ, utrum verbo sint iidem prolati, an primogeniti ex corpore: respondebitur tibi ut congruit. Numque de his a plerisque, in variis scripturis relationibusque^a dissimili modo insertum atque commemoratum est. Quapropter veritas istius rei ut sese habet ab universis fere gentibus ignoratur, et ab omnibus qui etiam de hoc diu multumque disputarunt. Si enim illis super Adæ et Evæ generatione provenisset manifesto cognoscere, nunquam corruptioni et morti subjacerent. Manifestam ergo cognitionem hujus rei nobis pollicetur, ne corruptioni ac morti subjiciamur. Et si adhuc parum est, vide quid sequatur: *Necessario ergo, inquit, plura sunt ante commemoranda, ut ad istud mysterium sine ulla possit ambiguitate perveniri. Hoc est quod dicebatur, sic mihi demonstrari debere veritatem, ut ad eandem sine ulla ambiguitate perveniam. Quod si ipse non polliceretur, me tamen hæc exigere et flagitare oportebat, ut tanta mercede cognitionis evidentissimæ atque certissimæ ex catholico christiano quibuslibet contradicentibus manichæum me fieri non puderet. Jam igitur audiamus quid asserat.**

15. *Unde si tibi videtur, inquit, ausculta prius quæ fuerint ante constitutionem mundi, et quo pacto prælium sit agitatum, ut possis luminis sejungere naturam ac tenebrarum.* Jam incredibilia et falsa omnino proposuit. Quis enim credat ante constitutionem mundi ullum prælium fuisse commissum? Et tamen si est credibile, modo nos non credere, sed cognoscere venimus. Nam qui dicit Persas et Scythas ante multos annos secum bellasse, rem dicit credibilem; eam tamen quam vel auditam vel lectam possumus credere, non expertam comprehensamque cognoscere. Cum ergo istum repudiarem, si tale aliquid diceret: non enim ea promisit, quæ cogeret credere, sed quæ possem sine ulla ambiguitate cognoscere: quomodo enim non repudiabo, quando non modo incerta dicit, sed etiam incredibilia? Sed quid? si aliquibus rationibus ea perspicua et cognita faciet? Audiamus ergo, si possumus, cum tota patientia et lenitate quod sequitur.

CAPUT XIII. — 16. *Duæ substantiæ contrariæ. Regnum luminis. Incerta pro certis tradi a Manichæo.* — *Hæc quippe, inquit, in exordio fuerunt, duæ substantiæ a sese divisiæ. Et luminis quidem imperium tenebat Deus Pater, in sua sancta stirpe perpetuus, in virtute magnificus, natura ipsa verus, æternitate propria semper exsultans, continens^a apud se sapientiam et sensus vitales: per quos^b etiam duodecim membra luminis sui comprehendit, regni videlicet proprii divitiis affluentibus. In unoquoque autem membrorum ejus su-*

^a Editi, *dilectissime audisti.* Vetus codex Corbeiensis ante mille annos scriptus, loco, *audisti*, habet, *Pattici*: forte nomen illius cui Epistolam dedit Manichæus.

^b Am. et plures Mss., *revelationibusque.*

^c Sic Mss. Editi vero, *æternitate propria exsultans, s. mper continens, etc.*

^d Nonnulli Mss., *per quem.*

¹ Editi, *aut vestros libros omnes.* Abest, *vestros*, a Mss.

² Corbeiensis codex, *ab omni incurratione maligna.*

recondita millia innumerabilium et immensorum thesaurorum. Ipse vero Pater in sua laude præcipuus, magnitudine incomprehensibilis, copulata habet sibi beata et gloriosa sæcula, neque numero, neque prolixitate æstimanda, cum quibus idem sanctus atque illustris Pater et genitor degit, nullo in regnis ejus insignibus aut indigente aut infirmo constituto. Ita autem fundata sunt ejusdem splendidissima regna supra lucidam et beatam terram, ut a nullo unquam aut moveri aut concuti possint.

17. Hæc mihi unde probaturus est, aut hæc ipse unde cognovit? Noli me terrere Paracleti nomine. Primo, quia non credere incognita, sed certa cognoscere accessi, a vobis ipsis factus timidior. Vos enim nostis, temere credentibus quam vehementer insultare soleatis: præsertim cum ipse, qui jam cœpit incerta narrare, plenam ac firmam scientiam paulo ante promiserit.

CAPUT XIV. — *Pollicebatur rerum certarum cognitionem, et imperat incertarum fidem.* Deinde, quoniam si mihi fides imperanda est, magis me teneret illa Scriptura, ubi lego, venisse Spiritum sanctum, et Apostolos inspirasse (Act. ii, 1-4), quibus eum Dominus se missurum esse promiserat (Joan. xiv, 16, 26). Quapropter, aut ea quæ dicit, proba mihi vera esse, ut ostendas quæ non possum credere; aut eum qui dicit, proba mihi Spiritum sanctum esse, ut credam quæ non potes ostendere. Ego namque catholicam fidem profiteor, et per illam me ad certam scientiam perventurum esse præsumo: tu vero, qui fidem meam labefactare conaris, certam scientiam trade, si potes; ut id quod credidi, temere me credidisse convircas. Duo sunt quæ mihi profers: unum cum dicis Spiritum sanctum esse qui loquitur; et alterum, cum dicis manifesta esse quæ loquitur. Utrumque abs te sine ulla dubitatione cognoscere debui: sed non sum avarus; unum horum doce. Ostende hunc esse Spiritum sanctum, et credam vera esse quæ dicit, etiamsi nesciam: aut ostende vera esse quæ dicit, et credam Spiritum sanctum esse, etiamsi nesciam. Numquid æquius aut benevolentius tecum agi potest? Sed tu nec hoc nec illud vales ostendere. Nihil aliud elegisti, nisi laudare quod credis, et irridere quod credo. Cum igitur etiam ego vicissim laudavero quod credo, et quod credis irrisero; quid putas nobis esse judicandum, quidve faciendum, nisi ut eos relinquamus, qui nos invitant certa cognoscere, et postea imperant ut incerta credamus; et eos sequamur, qui nos invitant prius credere, quod nondum valemus intueri, ut ipsa fide valentiores facti, quod credimus intelligere mereamur, non jam hominibus, sed ipso Deo intrinsecus mentem nostram illuminante atque firmante?

18. Et quoniam quæsi vi unde mihi probet, nunc quero unde ipse cognoverit. Si dicit sibi esse revelatum a Spiritu sancto, suamque mentem divinitus illustratam, ut ea quæ dicit, certa et manifesta cognosceret; ipse significat quid intersit inter cognoscere et credere. Ipse enim cognoscit, cui apertissime ista monstrantur: eis autem quibus hæc narrat, non

cognitionem insinuat, sed credulitatem suadet. Cui quisquis tomere consenserit, Manichæus efficitur; non certa cognoscendo, sed incerta credendo; quales nos imperitos adolescentulos aliquando decepit. De buit ergo non nobis polliceri scientiam, neque manifestam cognitionem, neque ad id quod quæritur, sine ulla ambiguitate perventionem; sed dicere potius sibi ista esse monstrata, illos autem quibus narrantur credere sibi debere quæ nesciunt. Sed si hoc diceret, quis non ei responderet, Si ergo incognita crediturus sum, cur non ea potius credam, quæ jam consensione doctorum indoctorumque celebrantur, et per omnes populos gravissima auctoritate firmata sunt? Hoc ille metuens ne sibi diceretur, offandit nebulas imperitis; primum pollicens rerum certarum cognitionem, et postea incertarum imperans fidem. Cui tamen si hoc dicatur, ut saltem vel sibi hæc doceat esse monstrata, similiter deficit, et hoc quoque ut credamus jubet. Quis ferat tantam fallaciam tantamque superbiam?

CAPUT XV. — 19. *Non solum incerta, sed etiam falsa esse quæ tradit. Deliramentum de terra et gente tenebrarum juxta latus terræ sanctæ ac substantiæ Dei. Consultatur primo, quia naturæ Dei partes et latera tribuit tanquam sua mole per locorum spatia distendatur. Quid, si non solum incerta, sed etiam falsa esse quæ dicit, Deo et Domino nostro mihi opitulante monstravero? Quid infelicius ista superstitione inveniri potest, quæ non modo non exhibet scientiam quam promittit atque veritatem, sed ea dicit quæ vehementer sunt scientiæ veritati que contraria? Quod in sequentibus manifestius apparebit. Ita enim dicit: *Juxta unam vero partem ac latus illustris illius ac sanctæ terræ erat tenebrarum terra profunda et immensa magnitudine, in qua habitabant¹ ignea corpora, genera scilicet pestifera. Hic infinitæ tenebræ, ex eadem manantes natura inæstimabiles, cum propriis fetibus: ultra quas erant aquæ cænosæ ac turbidæ cum suis inhabitatoribus; quarum interius venti horribiles ac vehementes cum suo principe et genitoribus. Rursum regio ignea et corruptibilis cum suis ducibus et nationibus. Pari more introrsum gens caliginis ac sumi plena, in qua morabatur immunis princeps omnium et dux, habens circa se innumerabiles principes, quorum omnium ipse erat mens atque origo: hæcque fuerunt naturæ quinque terræ pestiferæ.**

20. Si aerium vel etiam ætherium corpus diceret esse naturam Dei, profecto irrideretur ab omnibus, qui scientiæ veritatisque naturam per nulla locorum spatia distentam atque diffusam, sine ulla mole magnam et magnificam, nec in parte minorem, et in parte majorem, sed per omnia æqualem summo Patri, nec aliud habentem hic et aliud alibi, sed ubique integram, ubique præsentem qualicumque acie jam serenioris mentis intueri valent.

CAPUT XVI. — *Animam ipsam, etsi mutabilis sit, per spatia locorum non distendi. Nam tota sentit in singulis partibus corporis. Sed quid dicam de veritate atque sapientia, quæ omnes animæ potentias superat;*

¹ Editi, *habitant*. At Mss., *habit:b:mt*.

cum ipsius animæ natura quæ mutabilis invenitur, nullo modo locorum spatia quadam mole sua occupet? Quidquid enim qualibet crassitudine est¹, non potest nisi minui per partes, habendo aliud hic et aliud alibi. Minor est enim digitus quam tota manus; et minor est digitus unus quam duo; et alibi est iste digitus, alibi ille, alibi cætera manus. Quod non solum in molibus corporum articulatis² videmus: sed etiam terræ pars ista non est ibi ubi illa, quia suum locum quæque obtinet: et pars humoris minor minore, et major majore loco est; et alia pars est circa sandum, alia circa oras poculi. Similiter aeris partes suas quæque implent locos; nec fieri potest ut aer quo impletur hæc domus, simul secum in eadem dono habere possit etiam illum aerem quem vicini habent: lucisque ipsius alia pars infunditur per hanc fenestram, alia per illam; et major per majorem, per minorem autem minor. Nec omnino potest esse aliquid corpus, sive cæleste sive terrestre, sive aerium sive humidum, quod non minus sit in parte quam in toto: neque ullo modo possit in loco hujus partis simul habere aliam partem; sed aliud hic et aliud alibi habens per quælibet spatia locorum distanti et dividua, vel potius, ut ita dicam, sectili mole distenditur. Animæ vero natura, etiamsi non illa ejus potentia consideretur qua intelligit veritatem, sed illa inferior qua continet corpus et sentit in corpore; nullo modo invenitur locorum spatiis aliqua mole distendi. Nam singulis sui corporis particulis tota præsto est, cum tota sentit in singulis: nec minor pars ejus in digito est, et major in brachio, sicut ipse digitus brachio minor est; sed ubique tanta est, quia ubique tota est. Cum enim tangitur digitus, non per totum corpus sentit, et tamen tota sentit. Totam enim tactus ille non latet; quod non fieret, nisi tota præsto esset. Nec sic tota præsto est, cum tangitur digitus et sentit in digito, ut cæterum deserat corpus, et sese ad unum illum locum in quo sentit agglomeret. Sed cum tota sentit in digito manus, si alius locus tangatur in pede, nec ibi desinit tota sentire: atque ita in singulis distantibus locis tota simul adest, non unum descrens ut in altero tota sit, neque ita utrumque tenens ut aliam partem hic habeat, et alibi aliam; sed sufficiens exhibere se singulis locis simul totam, quoniam tota sentit in singulis, satis ostendit se locorum spatiis non teneri.

CAPUT XVII. — *Memoria capit maximorum locorum imagines.* Quid, si ejus memoriam cogitemus, non rerum intelligibilium, sed harum corporearum quam et bestię habere sentiuntur (nam et per loca nota sine errore jumenta pergunt, et cubilia sua³ bestię repetunt, et canes dominorum suorum corpora recognoscunt, et dormientes plerumque immurmurant, et in latratum aliquando erumpunt, quod nullo modo possent nisi in eorum memoria visarum rerum vel per corpus utcumque sensarum versarentur imagines);

¹ Ita Vss. At editi, *crassitudine di tenentur.*

² Editi, *in mobilibus corporum articulis.* Castigantur auxilio veteris manuscripi ti Corbenensis.

³ Editi, *et cubilia sua.* Castigantur ex manuscriptis.

quis digne cogitet, ubi capiantur istæ imagines, ubi gestentur, vel ubi formentur? Si enim non possent esse majores quam nostri corporis quantitas tenet, diceret aliquis, intra ipsa sui corporis spatia quibus et illa concluditur, has imagines animam figurare atque servare. Nunc vero cum per exiguam terræ partem occupet corpus, immensarum regionum et cœli ac terræ imagines animus volvit, quibus catervatim discedentibus ac succedentibus non sit angustus: atque hinc se ostendit non diffusum esse per locos, quia maximorum locorum imaginibus non quasi capitur, sed potius eas capit; non sinu aliquo, sed vi potentiaque ineffabili, qua licet eis et addere quodlibet et detrahare, et in angustum eas contrahere, et per immensa expandere, et ordinare ut velit, et perturbare, et multiplicare, et ad paucitatem singularitatemve redigere.

CAPUT XVIII. — *Intelligendi potentia de rerum veritate deque ipsa cogitatione judicat.* Quid jam de illa loquar potentia, qua intelligitur veritas, qua istis ipsis quæ de corporis sensu haustæ figurantur, imaginibus sese pro veritate opponentibus magna vivacitate resistitur? Qua videtur aliam, verbi gratia, veram esse Carthaginem, aliam quam cogitans fingit, et pro suo arbitrio tota facilitate commutat: ex eadem venire facilitate innumerabiles mundos, in quibus Epicuri cogitatio innumerabiliter peregrinata est: et, ne multa consector, ex eadem venire facilitatem istam Terram lucis per spatia infinita diffusam, et quinque antra gentis tenebrarum cum habitatoribus suis, in quibus Manichæi phantasmata veritatis sibi nomen ausa sunt usurpare. Quid est ergo hæc potentia quæ ista discernit? Profecto quantacumque sit, et his omnibus major est, et sine ulla tali rerum imaginatione cogitatur. Huic inveni spatia, si potes; hanc diffuse per locos, hanc infinitæ molis tumore distende. Profecto si bene cogitas, non potes. Quidquid enim tibi tale occurrerit, judicas ipsa cogitatione secari posse per partes, facisque ibi aliam partem minorem, aliam majorem, quantum placet; illud autem ipsum quo ista judicas, cernis esse supra ista, non loci altitudine, sed potentia dignitate.

CAPUT XIX. — 21. *Si anima per locos non extenditur, multo minus Deus.* Quare, si animam toties mutabilem, sive variarum voluntatum turba, sive affectibus pro rerum copia vel inopia sese flectentibus, sive ipsis innumerabilibus ludis phantasmatum, sive oblivione et memoria, sive doctrina et imperitia; si ergo animam, ut dixi, his atque hujusmodi motionibus toties mutabilem, sentis non diffundi extendique per locos, sed omnia talia spatia potentia vivacitate superare: quid de ipso Deo cogitandum aut existimandum est, qui supra omnes rationales mentes inconcussus atque incommutabilis manens, tribuit quod cuique tribuendum est? Quem facilius eloqui audeat anima, quam videre: et quem tanto minus eloquitur, quanto sineius videre potuerit. Qui tamen si, ut Manichæorum phantasmata perstrepuunt, locorum ex una parte determinato, ex aliis immenso spatio ten-

deretur : quantalibet in eo particulæ, et innumerabilia frustra alia majora, alia minora pro cogitantis arbitrio metirentur ; ut bipedalis in eo, verbi gratia, pars octo partibus minor esset quam decempedalis. Id enim necesse est contingat omnibus naturis, quæ per talia spatia diffusæ ubique totæ esse non possunt : quod in ipsa anima non invenitur, et ab eis qui considerare hæc non valent, deformiter de illa et turpiter creditur.

CAPUT XX. — 22. *Deliramentum de duplici terra refellitur.* Verumtamen cum carnalibus animis fortasse non sic agendum est, sed descendendum est potius ad eorum cogitationes, qui naturam incorpoream et spiritualem cogitando potius sequi¹, vel non audent, vel nondum valent ; ita ut nec ipsam cogitationem suam eadem cogitatione considerent, et inveniant eam nullo locorum spatio de ipsis locorum spatiis judicantem². Descendamus ergo ad eorum sensus, et quæramus ab eis, *juxta quam partem et juxta quod latus*, sicut Manichæus dicit, *illustris illius ac sanctæ terræ erat tenebrarum terra.* Dicit enim, *juxta unam partem ac latus* ; nec dicit quam partem, vel quod latus, dextrum an sinistrum. Sed quodlibet eligant, illud certe manifestum est, non dici unum latus, nisi ubi est et alterum latus. Ubi autem vel tria vel plura sunt latera, aut figuræ ambitus intelligitur undique terminatus, aut si ex aliqua parte in immensum patet, ex iis tamen quæ latera dicuntur, necesse est finiatur. Dicant ergo, ex alio latere, vel ex aliis lateribus, quid adjugetur terræ lucis, si ex uno latere erat gens tenebrarum ? Non dicunt : sed cum premuntur ut dicant, infinita dicunt esse alia latera terræ illius quam lucis vocant, id est, per infinita spatia distendi, et nullo sine cohiberi. Nec intelligunt jam non esse latera, quod quibusvis tardis ingeniis apertissimum est. Tunc enim essent latera, si finibus suis terminarentur. Quid ad me, inquit, si non sint latera ? Sed cum diceres, *juxta unam partem ac latus*, aliam quoque partem sive partes, et aliud latus sive latera rogebas intelligi. Nam si unum tantum latus erat, tantum juxta latus dici debuit, non *juxta unum latus*. Sicut in corpore nostro recte dicimus esse aliquid juxta unum oculum, quia est alter oculus ; aut juxta unam mamillam, quia est altera. Si autem dicamus juxta unum nasum, aut juxta unum umbilicum, cum alius non sit, a doctis et ab indoctis ridebimur. Sed non te verbis premo : fortasse enim unum quasi unicum appellare voluisti.

CAPUT XXI. — *Eandem terram lucis, si terræ tenebrarum jungitur, esse corpoream. Figura terræ tenebrarum junctæ cum terra lucis.* Quid ergo erat juxta illud latus terræ, quam illustrem ac sanctam vocas ? Terra, inquis, tenebrarum. Quid, de ista terra saltem concedis quod corporea erat ? Necesse est te hoc dicere ; quandoquidem omnia corpora inde asseris originem ducere. Quid ergo, quæso, quamvis tardi,

quamvis carnales homines, ne hoc quidem aliquando animadvertitis, quod lateribus sibi jungi utraque ista terra non possit, nisi esset utraque corporea ? Cur ergo nobis dicebatur nescio qua¹ cæcitate perversis, tenebrarum tantum terram fuisse vel esse corpoream ; illam vero quæ terra luminis diceretur incorpoream et spiritualem credi oportere ? Expergiscamur aliquando homines boni, et saltem admoniti quod facillimum est attendamus, duas terras sibi lateribus non posse conjungi, nisi utraque² sit corpus.

23. Aut si ad ista etiam crassi et tardi sumus, quæro utrum et ipsa terra tenebrarum unum latus habuerit, et cætera infinita, sicut terra lucis. Non ita credunt ; timent enim ne Deo videatur æqualis. Dicunt ergo illam per profundum immensam et per longum : sursum versus autem supra illam³ spatia infinite inauitatis affirmant. Et ne ipsa vel simplum, terra autem luminis duplicem tenere videatur, angustant eam a duobus etiam lateribus. Tanquam si unus panis (sic enim quod dicitur facilius videri potest) in quadras quatuor decussatim formetur, in quibus tres sint candidæ, una nigra : modo de tribus candidis tolle distinctionem, et fac illas et sursum versus et deorsum versus, et undique retro infinitas : sic ab eis esse creditur terra lucis. Illam vero nigram quadram fac deorsum versus et retro infinitam, supra se autem immensam inanitate habere : sic opinantur terram tenebrarum⁴. Sed hæc nimis attentis et studiose inquirentibus quasi secreta demonstrant.

CAPUT XXII. — *Figura terræ lucis fædior.* Verumtamen si ita est, apparet terram tenebrarum a terra lucis duobus lateribus tangi. Et utique si duobus tangitur, duobus etiam tangit. Certe *juxta unum latus erat terra tenebrarum.*

24. Deinde quam fœda figura terræ⁵ lucis apparet, tanquam fissa ungula nigro quodam cuneo subter arctato, illæ tantum finita qua finditur, hians etiam et patens desuper interposito inani quidquid a superficie terræ tenebrarum sursum versus immensum est. Quam deinde melior ipsius terræ tenebrarum figura ostenditur : siquidem illa findit, hæc finditur ; illa inseritur, hæc interpatet ; illa in se nulli inauitati dat locum, hæc ab inferiore tantum parte laxa non est, qua hostili cuneo subimpletur. Indocti ergo homines et avari cum majorem honorem tribuunt multitudini partium quam unitati, ut sex partes darent terræ lucis, tres deorsum versus, tres sursum versus, maluerunt penetrari terram lucis quam penetrare. Tali

¹ Er. et Lov., *dicitur a nescio qua*, etc. Præpositio, a, non est apud Am. neque in Mss.

² Mss., *utrumque*.

³ Editi vulgo sic, *per profundum immensam : et per longum sursum versus aut supra illam*, etc. Castigandi ex Mss. qui pro, *aut*, habent, *autem* ; et hoc pacto verba distinguunt, *per profundum immensam et per longum : sursum versus autem supra illam*, etc. Nam infra comparatur terra ista quadræ nigræ *deorsum versus*, quod est per profundum, et *retro*, quod est per longum, *infinite*.

⁴ Hic editi addunt, *sic ab eis esse creditur* ; quod a Mss. abest.

⁵ In editis omissa erat vox, *terræ* ; quæ in Mss. reperitur.

¹ Corbelensis vetus codex, *cogitando persequi*.

² Editi, *inveniant eam locorum spatia de ipsis locorum spatiis judicantem*. Emendandus ex Corbelensi codice.

quim figura etsi commixtam negant, penetratam lamen negare non possunt.

CAPUT XXIII.—25. *Levius peccant Manichæis Anthropomorphitæ.* Confer nunc, non spirituales catholicæ fidei viros, in quibus quantum in hac vita animus potest, cernit substantiam naturamque divinam nullis locorum spatiis tendi, nullis lineamentorum dimensionibus figurari; sed confer carnales et parvulos nostros, qui solent auditis in allegoria membris quibusdam corporis nostri, velut cum dicuntur oculi Dei et aures Dei, solent Deum sibi libertate phantasmatis corporis humani specie figurare: hos confer jam illis Manichæis, qui solent istas nugas intentis et curiosis hominibus quasi magna secreta describere: et considera qui tolerabilius et honestius de Deo sentiant; utrum ii qui eum forma humana, summa dignitate in suo genere prædita, cogitant, an ii qui eum infinita mole diffusum, non tamen undique, sed tribus quadris infinitum atque condensum, ex una vero fissum, patentem, hiantem, laxum superius inanitate, cuneatum inferius terra tenebrarum; vel, si ita melius est dicere, apertum superius natura propria, intratum¹ inferius aliena. Ecce ego tecum derideo carnales homines, qui nondum possunt spiritualia cogitare, humana forma Deum existimantes: deride et tu mecum, si potes eos qui tam deformem turpemque fissuram vel scissuram Dei, tam inaniter supra hiulcam, tam inhoneste infra obturatam, nullum miserabili cogitatione imaginantur. Cum hoc etiam intersit, quod isti carnales qui humana Deum forma cogitant, si Ecclesiæ catholicæ gremio contenti, cum lacte nutriendi sunt, non se in temerarias opiniones præcipitent, sed ibi studium pium quærendi nutriant, ibi petant ut accipiant, ibi pulsant ut eis aperiatur; incipiunt spiritualiter allegorias parabolæque Scripturarum intelligere, et paulatim aperere divinas potentias, congruenter alibi aurium, alibi oculorum, alibi manuum vel pedum, vel etiam alarum atque pennarum, scuti quoque et gladii et galeæ, cæterarumque talium innumerebilibus rerum nomine enuntiari. Qua intelligentia quanto magis proficiunt, tanto magis catholici esse firmantur. Manichæi vero quando figuræ illius imaginationem reliquerint, Manichæi esse non poterunt. Hoc enim quasi proprium atque præcipuum² auctoris sui laudibus tribuunt, quod dicunt illa quæ ab antiquis figurate in libris divina mysteria posita sunt³, huic qui ultimus venturus erat, solvenda et demonstranda esse servata: et propterea post istum jam neminem doctorem divinitus esse venturum, quia nihil iste per allegorias et figuras dixerit, cum et antiquorum quæ talia fuerant aperiret, et sua enodate manifesteque monstraret. Non habent ergo isti ad quas interpretationes revertantur, cum illis de auctore suo legitur, *Juxta unam vero partem ac latus illu-*

¹ Editi, *inartatum*. Unus Vaticanis Mss., *obturatum*. Alter Vaticanus cum Victorino et antiquissimo Corbetensi, *intratum*. Particijum usu rarum, ab auctoribus classicis tamen, Livio, Ovidio, adhibitum.

² Mss., *præcelsum*.

³ Sic Mss. At editi, *in libris de divinis mysteriis posita sunt*.

latus illius ac sanctæ terræ erat tenebrarum terra. Quocumque se verterint, necesse est ut phantasmatum suorum miseria coarctati, in scissuras aut abruptas præcisiones et juncturas, aut fissuras¹ turpissimas indicant; quas non dicam de incommutabili natura Dei, sed de omni natura incorporea, quamvis mutabili, sicuti est anima, miserrimum est credere. Et tamen si non possem me intendere ad superiora, neque cogitationes meas a falsis imaginationibus quas per sensus corporeos memoria fixas gero, in libertatem ac sinceritatem naturæ spiritualis evolvere; quanto melius humani corporis forma Deum cogitarem, quam illum nigrum cuneum scissuræ inferiori ejus affligerem, superioremque vastissimam laxitatem, non inveniens unde oppilarem, sic immensa inanitate patentem, et hiantem relinquerem? Quid ista opinione scdium² quid tenebrosius hoc errore dici aut fingi potest?

CAPUT XXIV.—26. *De numero naturarum in phantasmate Manichæi.* Deinde volo mihi dicatur, quando lego, Deum Patrem, et supra lucidam beatamque terram fundata regna ejus, utrum unius et ejusdem substantiæ atque naturæ sint, et Pater, et regna ejus, et terra. Quod si ita est, jam non quasi aliam naturam, quæ quasi corpus sit Dei³, cuneus ille gentis tenebrarum diffundit et penetrat; quod quidem ipsum esset ineffabili deformitate turpissimum: sed ipsam omnino naturam Dei cuneus ille terræ tenebrarum diffundit et penetrat. Rogo, cogitate ista: homines estis; rogo, cogitate ista et fugite, taliumque phantasmatum sacrilegia, dilaniatis, si fieri potest, pectoribus, de fide vestra eradicatæ atque propellite. An dicturi estis, non unius ejusdemque naturæ illa tria esse, sed alterius Patrem, alterius regna, alterius terram, ut suas naturas atque substantias habeant singula diversas, et excellentiæ gradibus ordinatas? Quod si verum est, non duas, sed quatuor naturas Manichæus prædicare debuerat. Si autem unam naturam habet Pater et regna, terra vero sola diversam, tres naturæ fuerant prædicandæ. Aut si propterea duas dicere maluit, quia terra tenebrarum non pertinet ad Deum, quæro quomodo ad Deum lucis terra pertineat. Si enim et naturam habet diversam, et non eam genuit, neque fecit; non ad eum pertinet, et in alieno regna ejus locata sunt. Aut si propterea pertinet quia vicina est, pertineat et terra tenebrarum, quæ terram lucis non modo vicinitate contingit, sed etiam penetratione dissulcat. Si autem genuit eam, non eam credi oportet diversam habere naturam. Quod enim genuit Deus, hoc oportet credi esse quod Deus est, sicut de unigenito Filio in Catholica creditur. Itaque ad illam fugiendam et detestandam turpitudinem vos⁴ necessitas revocat, ut non terram quasi aliam atque diversam, sed ipsam Dei naturam niger ille cuneus diffundat. Quod si non genuit, sed fecit eam Deus, quæro unde fecerit. Si de se ipso, quid aliud est quam genuisse? Si de aliena aliqua natura, quæro utrum

¹ In omnibus Mss., *fuluras*.

² Mss., *quod quasi corpus sit Dei*.

³ Editi vulgo, *ros*. At Mss., *ros*.

bona an mala. Si bona, erat ergo aliqua natura bona, quæ non pertinebat ad Deum: quod nullo modo dicere audebitis. Si autem mala, non ergo illa geus tenebrarum sola natura mala erat. An forte jam inde assumpserat partem aliquam Deus, quam in terram lucis converteret, et super illam sua regna stabiliret? De tota ergo id fecisset, ut jam olim mala natura nulla esset. Quod si non de aliena substantia fecit terram lucis, restat ut eam de nihilo fecerit.

CAPUT XXV. — 27. *Ex nihilo creari per Omnipotentem bona alia aliis inferiora. In figura conjunctionis duarum terrarum, qualiscumque fingatur, semper inesse deformitatem aut absurditatem.* Quare, si vobis jam persuadetur posse aliquid boni omnipotentem Deum de nihilo facere, venite in Catholicam; et discite, omnes naturas quas fecit Deus et condidit, excellentiæ gradibus ordinatas, a summis usque ad infimas, omnes bonas, sed alias aliis esse potiores: easque factas esse de nihilo, cum Deus artifex per sapientiam suam potentialiter, ut ita dicam, operaretur, ut posset esse quod non erat: et in quantum esset, bonum esset; in quantum autem deficeret, se non de Deo genitum, sed ab ipso de nihilo factum ostenderet. Quid enim vos teneat, si consideretis, non invenitis: cum terram luminis quam describitis, neque hoc esse quod Deus est possitis dicere, ne ipsa Dei natura fœditate quadræ illius inarctetur; neque de illo genitam, ne nihilominus hoc quod Deus est cogatur intelligi, et ad eandem deformitatem redeat¹; nec alienam ab illo, ne in alieno regna eum posuisse, et non duas, sed tres naturas dicere urgeamini; neque ab eodem de aliena factam substantia, ne aut bonum aliud fuerit præter Deum, aut malum præter gentem tenebrarum. Remanet igitur vobis, ut de nihilo terram luminis Deum fecisse fateamini: et non vultis credere quod si magnum aliquid bonum, quod tamen illo ipso esset inferius, Deus ex nihilo, facere potuit: potuit etiam, quia bonus est, et nulli bono invidet, facere alterum bonum, quod illo priore esset inferius; potuit et tertium, cui secundum præponeretur, et deinde usque ad infimum bonum naturarum factarum ordinem ducere, donec universitas earum, non numero indefinito incerta diffunderet, sed certo terminata consisteret. Aut si nec de nihilo istam luminis terram Deum fecisse vultis fateri, non erit exitus quo tantas turpitudines et tam sacrilegas opiniones evadatis.

28. Aut videte certe, quoniam liberum est carnali cogitationi phantasmata qualia libuerit opinari, ne forte possitis aliam formam quæcumque huic conjunctioni duarum terrarum invenire, ne tam detestabilis et aversanda rerum facies animo occurrat: terram scilicet Dei, sive sit ejusdem naturæ cujus est Deus, sive diversæ, in qua tamen Dei regna fundata sint, ita ingenti mole per immensum jacere, ut per infinitum porrectis et apertis membris jaceat, quibus fœdissime atque turpissime ab inferiori parte recipiat etiam ipsum immensæ magnitudinis inaret tum illum

cuneum terræ tenebrarum. Sed quidquid aliud inveneritis figuræ, quo duæ istæ terræ sibi conjungantur, delere profecto Manichæi litteras non potestis: non dico alias quibus expressius ista descripsit; fortassis enim quia paucioribus notæ sunt, minus periculi habere videantur: sed istas ipsas de quibus nunc agitur, Epistola Fundamenti, quæ fere omnibus qui apud vos illuminati vocantur solet esse utilisima. Hic quippe ita scribitur: *Justa unam vero partem ac latus illius illustris ac sanctæ terræ, erat tenebrarum terra profunda et immensa magnitudine.*

CAPUT XXVI. — *Coarctantur Manichæi, sive tortuoso latere conjunctionem illam fieri dicant, sive curvo, sive recto. In hoc tertio genere juncturæ esset concordia et pulchritudo utrique terræ conveniens.* Quid expectamus amplius? Tenemus enim quod juxta latus erat. Quomodo libet jam fingite figuras, et qualia libet lineamenta describe; moles certe illa immensæ terræ tenebrarum, aut recto latere adjungebatur terræ lucis, aut curvo, aut tortuoso. Sed si tortuoso; et illa sancta terra tortuosum habet latus: nam si ipsa rectum habet latus, et tortuoso hujus latere tangitur, interpatent cavernæ quædam profundæ per infinitum iuantes, nec jam supra terram tantum¹ tenebrarum inanitas erat, sicut audire solebamus. Quod si ita est, quanto melius erat ut se aliquanto longius terra luminis removeret, atque illa inanitas tanta interesset, ac omnino posset a tenebrarum terra ex ulla parte contingi? imo etiam tantum spatium pateret inanis profunditatis, ut si qua gentis illius oreiretur improbitas, etiamsi temere transilire in illam vellet princeps tenebrarum (quoniam nec volare possunt corpora, nisi acre corporeo supportentur), per illud inane præcipitati, et quia infinitum deorsum versus caset, ad nullum aliquando fundum pervenientes, etiamsi semper possent vivere, nunquam tamen dum deorsum semper feruntur, possent nocere? Si autem curvo latere adjungebatur, terra quoque lucis curvo cum sinu deformiter recipiebat. Aut si introrsus ista quasi specie theatri curva erat, curvam terræ luminis partem tali sinu receptam non minus deformi copulatione² amplectebatur. Aut si ista curvam habebat latus, et illa rectum, non ex toto eam latere attingebat. Et utique melius erat, sicut supra dixi, ut nulla ex parte contingeret, tantumque inane interesset, ut et justo intervallo utramque terram sejungeret, et temerarios improbos per infinitum præcipientes nihil nocere permitteret. Quod si recto latere latus rectum attingebat, non video quidem aliquam vel receptaculam vel hiatus: sed plane video tantam pacem tantamque secum terræ utriusque concordiam, ut major conjunctio esse non possit. Quid enim speciosius, quid convenientius, quam rectum recto ita copulari, ut nulla ex parte sinus aliquis vel flexus disrumpat aut dirimat naturalem ac stabilem per infinitum spatium loci et ab infinita æternitate juncturam? Quæ recta latera utriusque terræ, etiamsi interposito inani separarentur,

¹ Sola editio Loy., *tanta*.

² Corbeiensis Ms., *curvature*.

¹ Corbeiensis Ms., *rede tis*

non solum per se ipsa pulchra essent, quia tam recta essent: sed interjecto quoque intervallo ita sibi congruerent, ut hinc atque illinc pariles rectitudines etiam sine ulla conjunctione, ipsa tamen similitudine in unam pulchritudinem¹ convenirent. Cum autem accedit ista conjunctio, quid concordius ac pacatius hac utraque terra; quid vero etiam ipsa copulatione duorum rectorum laterum pulchrius dici aut cogitari possit, non invenio.

CAPUT XXVII. — 29. *Pulchritudo recti lateris possit terræ tenebrarum detrahi sine ulla detractioe substantiæ. Sic malum animæ accidit nulla addita detractioe substantiæ. Latus terræ tenebrarum in quantum rectum esset, boni aliquid haberet a Deo conditore. Quid faciam cum errore² perversis et consuetudine implicatis miserimis animis? Non enim sciunt isti homines quid loquantur, cum hæc loquuntur: non enim attendunt. Rogo, nemo vos urget, nemo in certamen premit, nemo præteritis insultat erroribus, nisi qui divinam misericordiam expertus non est, ut careret erroribus: tantum id agamus, ut aliquando finiantur. Intuemini paululum sine animositate et amaritudine. Omnes homines sumus; non nos, sed errores et falsitates oderimus³. Quæro, intuemini paululum. Dens misericordiarum, adjuva innocentes, et verum quærentibus interius hinc accende. Quid enim intelligimus, si non intelligimus rectum melius esse quam pravum? Quæro ergo a vobis, si placide modestèque accipitis, rectum latus terræ tenebrarum, quod recto lateri terræ locis adiungitur, si quispiam depravaret, nullamne illi pulchritudinem adimeret? Necessè est fateamini si latrare nolitis, non solum ei, si depravaret, pulchritudinem auferri, sed eam etiam pulchritudinem quam cum recto latere terræ luminis potuit habere communem. Hanc ergo auferens, et de recto pravam faciens, ut discordaret quod concordabat, et abhorreret quod congruebat, numquid aliquam inde auferret substantiam? Sic ergo discite, non substantiam malum esse, sed sicut in corpore commutatione formæ in deterius, amitti speciem, vel potius minui, et fœdam dici quod pulchrum antea dicebatur, et displicere corpus quod antea placuerat: sic in animo rectæ voluntatis decus, quo pie justèque vivitor, commutata in deterius voluntate depravari; quo peccato officii animam miseram, quæ honestate rectæ voluntatis beatitatem obtinebat, nulla addita detractioe substantiæ.*

30. Deinde etiam illud cogitate, quia etiam concedamus aliis causis latræ terræ tenebrarum malum esse, quod oboccuram, quod tenebrosum, vel si quid aliud dici potest, non tamen in eo quod rectum est malum est. Sicut ergo concedo in ejus colore esse aliquid mali, sic necesse est et vos concedatis esse in ejus rectitudine aliquid boni. Nefas est itaque hoc quantumcumque boni est⁴, alienare ab artifice Deo,

¹ Itas voces, in unam pulchritudinem, addidimus ex veteri codice Corleicensi.

² Edili, cum errore tanto. Abest, tanto, a Vss.

³ Sic Vss. At edili, non nos, sed errores et falsitates odimus.

⁴ In ediliis, quantumcumque bonum est.

a quo esse omne bonum quod in quacumque natura est, nisi credimus, perniciosissime erramus. Quomodo ergo ille et summum malum esse dicit hanc terram, in cuius lateris rectitudine invenio, quantum ad corpus attinet, non parvæ pulchritudinis bonum; et ab omnipotente atque optato Deo eam vult esse penitus alienam, cum id ipsum bonum quod in illa invenimus, cui alii tribuendam sit, nisi auctori bonorum omnium, non inveniamus? Sed malum erat, inquit, etiam illud latus. Puta malum esse: deterius esset certe si non rectum, sed distortum esset. Quomodo igitur est summum malum, quo potest aliquid cogitari deterius? Deinde necesse est aliquid boni sit, quo carendo sit res quæcumque deterior. Carendo autem rectitudine fieret latus illud deterius. Hæc ergo illi boni aliquid rectitudo. Et nunquam mihi dices unde hæc, nisi ad eum te contuleris, a quo sive magna sive parva, omnia tamen bona esse fateamur. Sed jam a lateris hujus consideratione transeamus ad alia.

CAPUT XXVIII. — 31. *In terra tenebrarum naturas quinque ponit Manichæus. — Habitatant, inquit, in illa terra ignea corpora, genera scilicet pestifera. Cum dicit, habitabant; animata utique atque viventia vult intelligi. Sed ne de verbo calumniari velle videatur, attendamus istos omnes habitatores terræ illius, quemadmodum in quinque genera viva distribuat. Illic infinitæ, inquit, tenebræ, ex eadem manantes natura inestimabiles, cum propriis fetibus: ultra quæ erant aquæ cenosæ ac turbidæ cum suis inhabitatoribus; quarum interius venti horribiles et vehementes cum suo principe et gentoribus. Rursum regio ignea et corruptibilis cum suis ducibus et nationibus. Pari more introrsum gens caliginis ac fumi plena, in qua morabatur immanis princeps et omnium dux, habens circa se innumerabiles principes, quorum omnium ipse erat mens et origo: hæcque fuerunt naturæ quinque terræ pestiferæ. Animadvertimus quinque naturas quasi partes unius naturæ, quam vocat terram pestiferam. Hæc sunt autem: tenebræ, aquæ, venti, ignis, fumus, quas quinque naturas sic ordinat, ut exteriores cæteris sint tenebræ, a quibus numerare incipit. Intra tenebras, aquas constituit; intra aquas, ventos; intra ventos, ignem; intra ignem, fumum. Et habebant istæ quinque naturæ sua quæque genera inhabitatorum suorum, quæ nihilominus quinque sunt. Quæro namque utrum genus unum habitantium fuerit in omnibus quinque naturis, an diversa genera, sicut nature ipsæ diversæ sunt. Diversa fuisse respondent, et de aliis libris ita docent, quod tenebræ habuerunt serpentes; aquæ, natantes, sicut sunt pisces; venti, volantes, sicut sunt aves; ignis, quadrupes¹, sicut sunt equi, leones, et cætera hujusmodi; fumus, bipedes, sicut sunt homines.*

CAPUT XXIX. — 32. *Refellitur hoc deliramentum. Quis igitur ista ordinavit? quis distribuit atque distin-*

¹ Sic Vss. At edili, tenebras habitaverunt serpentes; aquas natantes, sicut sunt pisces; ventos volantes, sicut sunt aves; ignes quadrupes, etc.

xit? quis numerum, qualitates, formas, vitam dedit? Hæc enim omnia per se ipsa bona sunt, nec invenitur unde cuique naturæ nisi ab omnium bonorum Deo auctore tribuantur. Non enim sicut chaos describere, vel quoquo modo insinuare etiam poetæ solent, informem quamdam materiem sine specie, sine qualitate, sine mensura, sine numero et pondere, sine ordine ac distinctione, confusum nescio quid, atque omnino expers omni qualitate; unde illud quidam doctores græci *ἀνοιον* vocant: non ergo sic isti hanc quam vocant terram tenebrarum insinuare conantur: sed omnino aliter longeque diverse atque contrarie latus lateri adjungunt atque colliniant¹: naturas quinque numerant, distinguunt, ordinant, qualitatibus propriis enuntiant; nec eas desertas ac infecundas esse permittunt, sed suis inhabitatoribus complent: eisque ipsis formas congruas et suis habitationibus accomodatas attribunt, et, quod antecellit omnibus, vitam. Hæc tanta bona enumerare, et ab auctore omnium bonorum Deo aliena esse dicere, hoc est nec in rebus agnoscere tantum ordinis bonum, nec in se tantum erroris malum.

CAPUT XXX. — 53. *Quam multa bona in iis naturis, quas ponit Manichæus in terra tenebrarum.* — Sed ista, inquit, genera quinque illas naturas inhabitantia, sæva erant atque pestifera. Quasi ego in eis sævitiam pestemque laudaverim. Ecce ego tecum vitupero quæ in illis mala esse criminaris: lauda tu mecum quæ in illis bona ipse commemoras: ita videbis bona malis permixta te velle constituere pro summo et extremo malo. Vitupero ibi tecum pestem: lauda ibi mecum salutem. Non enim genera illa vel gigni, vel nutriri, vel inhabitare terram illam sine salute aliqua potuissent. Vitupero ibi tecum tenebras: lauda ibi mecum fecunditatem. Tenebras enim dicis *inæstimabiles*; et addis tamen, *cum propriis fetibus*. Quanquam tenebræ non sunt corporeæ; totumque hoc nomen lucis absentia est: sicut nuditas, carere vestitu; et inanitas, vacare corporis plenitudine: ac propterea tenebræ nihil gignere poterunt, quamvis terra potuerit tenebrosa, id est, carens luce, aliquid gignere. Sed interim hoc omittamus: fetus tamen ibi exoriuntur, et temperamentum est aptum saluti², et quædam concordia numerosa ordinat atque in unitatem coædificat membra nascentium, sibi invicem moderationis pace congruentia. Quæ omnia quis non intelligat majori laude, quam tenebras vituperatione dignanda? Vitupero ibi tecum cœnum turbidum aquarum: lauda ibi mecum et ipsam speciem qualitatemque aquarum, et inhabitatorum natantium membra congruentia, vitam corpus continentem et regentem, et omne temperamentum sui generis valeitudini accommodatum. Quantumvis enim aquas cœnosas turbidasque reprehendas, eo tamen quod tales aquas dicis, ut animan-

tia sua possent et gignere et continere, speciem illius qualiscumque corporis et partium similitudinem, qua in unam formantur pacanturque qualitatem, auferre non potes; quia si abstuleris, nullum erit corpus: quæ omnia, si es homo, sentis esse laudanda. Et quantumvis illorum inhabitatorum sævitiam, et inter impetus dilacerationes et vastationes exaggeres, non eis tamen adimis numerosos formarum terminos, quibus sibi singula eorum corpora membrorum parilitate pacata sunt, et temperamentum salutis, et moderamen animæ¹ partes sui corporis in unitatem amicitia concordiaque redigentis: quæ si humano sensu intueris, vides plus esse laudanda quam illa vituperanda quæ displicent. Vitupero ibi tecum horrorem ventorum: lauda ibi mecum eorundem ventorum spirabilem nutricemque naturam, et speciem corporis convenientia partium continuati atque diffusi: quibus rebus omnibus illos inhabitatores suos poterant et gignere, et alere, et salubriter continere; eorumque inhabitatorum, cum cætera quæ in omnibus animantibus superiori ratione laudata sunt, tum proprie impigros et faciles unde velint et quo velint transitus, et alarum in volatu concordem nisum et non imparem motum. Vitupero ibi tecum corruptionem ignis: lauda ibi mecum genitabilem ignem², et vigentem opportunamque ejus temperationem nascentibus, et ut coalescerent, et ut suis numeris lineamentisque perficerentur, et ut vivere atque habitare ibi possent: quæ omnia non solum in ignis habitatione, sed in ipso quoque habitantibus miranda et laudanda esse cognoscis. Vitupero ibi tecum obscuritatem fumi, et immanitatem principis qui in eo, sicut dicis, morabatur: lauda ibi mecum quod vel in ipso fumo nullam partem invenis dissimilem cæteris; ex quo in genere suo partium inter se suarum congruentiam modumque custodit, ut quadam unitate sit quod est: quæ nemo sobrie considerat, et non mirabiliter laudat. Quid, quod etiam fumo addis viam potentiamque generandi, quando eidem quoque inhabitatores principes tribuis: ut quod hic nunquam vidi-mus, ibi fumus secundus sit, et salubrem suis habitatoribus præbeat mansionem?

CAPUT XXXI. — 54. *De eodem argumento.* Quod etiam in ipso fumi principe immanitatem solam advertisti quam vituperares, nonne debuisti attendere cætera quæ te in ejus naturæ laudem cogere? Habebat enim animam et corpus; illam vivificantem, hoc vita inspiratum: cum illa regeret, hoc obtemperaret; illa præiret, hoc subsequeretur; illa contineret, hoc non deflueret; illa moveret in numeros, hoc numerosa membrorum compagine constabilliretur. Nonne te ad laudem movet in hoc uno principe, vel pax ordinata, vel ordo pacatus? Quod autem de uno dictam est, hoc de cæteris intelligi licet. Sed enim erat in alios Terus et immanis? Non hoc laudo, sed tanta illa quæ non vis attendere. Quæ si vel admonitus intuetur at-

¹ Am., *colliniant*. Er. et Lov., *collinunt*. At Mss. habent, *colliniant*; seu quod idem est, *collinunt*. Forte pro, *colliniant*.

² In ante excusis, *fecundus aptum saluti et quædam*, etc. Rediit ratur locus auxilio Ms. Sorbonici et antiquissimi Colb. Teusis.

¹ Ita codex Corbeiensis. Editi vero, *moderamen formæ*.
² Editi, *genitalem ignem*.

que considerat, quisquis Manichæo temere credidit, sine dubitatione cognoscit, cum de istis naturis loquitur, de bonis quibusdam se loqui, sed non summis et infabricatis, sicut est Deus una Trinitas, neque de his fabricatis quæ sublimiter ordinata sunt, sicuti sunt Angeli sancti et beatissimæ potestates: sed de infimis et pro sui generis modulo in imo rerum ordinatis bonis; quæ dum comparantur superioribus, vituperandæ ab imperitiis existimantur; et dum consideratur quantum his desit boni, quod illis adest, ejusdem boni absentia mali nomen tenet. Et ego quidem propterea sic de istis naturis disputo, quoniam ea nominantur quæ in hoc mundo nota sunt nobis. Novimus enim tenebras, aquas, ventos, ignem, fumum; novimus etiam animalia serpentina, natantia, volantia, quadrupedia, bipedia: in quibus omnibus, exceptis tenebris, quæ, ut dixi, nihil sunt aliud quam lucis absentia, quæ oculis non videndo discernuntur, sicut silentium auribus non audiendo; non quia tenebræ sunt aliquid, sed quia lux non est; sicut non quia silentium est aliquid, sed quia sonus non est: exceptis ergo tenebris in hac enumeratione, cæteræ naturæ sunt, et omnibus notæ; quarum speciem, quia in quantumcumque est, laudabilis et bona est, nemo prudens abalienat ab auctore omnium bonorum Deo.

CAPUT XXXII. — 35. *Manichæus ex iis quæ hic vidit, ordinavit sua phantasmata.* Nam ille Manichæus, sicut voluit naturas quas hic didicit¹ ordinare in phantasmatibus suis, velut in gente tenebrarum, omnino falsus esse convincitur. Primo, quia tenebræ nihil possunt gignere, ut dictum est. Sed non tales, inquit, erant illæ tenebræ, quales hic nosti. Unde ergo me de illis doces? An forte tam verbosus doctrinæ pollicitor cogis ut credam? Sed fac me credere. Illud tamen scio, quod si non habebant aliquam speciem², sicut istæ non habent, nihil generare potuerunt: si autem habebant, meliores erant. Tu autem cum dicis non fuisse tales, quasi peiores aliquas credi cupis. Posses dicere etiam silentium, quod sic est auribus ut tenebræ oculis, aliqua ibi surda vel muta animalia genuisse: ut cum tibi diceretur non esse aliquam naturam silentium, responderes, Sed non tale silentium, quale hic nosti; ut omnino quod velles diceres eis quos semel, ut tibi crederent, decepisses. Quanquam id quod eum induxit, ut in tenebris serpentina nata esse confingeret, in ipsis quidem primordiis nascentium potuit bene animadverti. Sed sunt serpentes qui tam acute vident, et sic præsentia lucis exsultant, ut gravissimum testimonium contra eum dicere videantur. Deinde in aquis natantia facile fuit hic discere, et ad illa transferre phantasmata; sic et in ventis volantia, quoniam hujus crassioris aeris impulsus in quo aves volitant, ventus dicitur: in igne vero quadrupedia unde illi fingere in mentem venerit nescio. Et tamen non frustra hoc dixit, sed parum attendit, et erravit nimis. Hanc enim rationem solent reddere,

quod quadrupedes edaces sint, et in concubitum multum ferveant. Sed multi homines edacitate sua superant quemlibet quadrupedem, qui certe bipedes sunt, quos non ignis, sed fumi esse filios dicit. Anseribus vero non facile quidquam edacius invenitur: quos sive in fumo ponat, quia bipedes sunt; sive in aquis, quia natare amant; sive in ventis, quia pennati sunt, et interdum volant: ad ignem certe secundum ejus distinctionem non pertinent. Quod autem attinet³ ad fervorem concubitus, credo eum animadvertisse hinnientes equos, et sæpe morsis frenis raptos in feminas: quod animadversum dum vult cito scribere, non attendit passerem parietinum, in cujus comparatione quivis admissarius frigidissimus invenitur. Bipedes vero in fumo cum ab eis quæritur quare ordinaverit, respondent elatum et superbum esse bipedum genus: hinc enim homines originem trahere dicunt: et quoniam fumus globosus et quasi tumidus in auras erigitur, superbis esse similem non absurde attenderunt. Quæ animadversio sufficere debuit ad aliquam similitudinem dandam de superbis hominibus, sive allegoriam vel formandam vel intelligendam: non tamen ut ideo bipedes animantes in fumo et de fumo nati esse credantur. Nam et in pulvere nasci debuerunt, quia sæpe non minore ambitu et elatione surgit in cælum; et in nebulis, quia plerumque de terra ita exhalantur, ut longe intuentibus incertum etiam faciant, fumusne an nebulæ sint. Postremo, cur in aquis et ventis de habitandi patientia ad habitatores ductum est argumentum, quia videmus et natantia in aquis, et volantia in ventis vivere: ignis vero et fumus non deterruit hominem mentientem, ut puderet eum tales ibi habitatores constituere, quibus nihil constitueretur absurdus? Nam quadrupedem ignis incendit atque corrumpit, et bipedes fumus offocat atque necat. Vel hic certe cogitur fateri, se meliores dicere in gente tenebrarum istas fuisse naturas, ubi vult omnia pejora credi. Siquidem ibi gignebat ignis quadrupedem et nutriebat, et continebat innoxie vel etiam commodissime. Similiter et fumus bipedes suos clementissimo sinu editos, non solum sine molestia, sed vitaliter atque indulgenter usque in illum principatum educaverat⁴ et continebat. Ita ostenduntur ista mendacia, animadversione rerum quæ videntur in mundo, sed minus diligenti minusque solerti carnali sensu concepta, et phantasmatibus parturita, et temeritate edita atque conscripta hæreticorum numerum auxisse.

CAPUT XXXIII. — 36. *Natura omnis, ut natura est, bona est.* Sed illo genere magis urgendi sunt, ut intelligant, si possunt, quam vere in Catholica dicatur, omnium naturarum esse auctorem Deum: quo de genere⁵ superius agebam, cum dicerem, Vitupero tecum pestem, cæcitatem, cœnositatem turbidam, horribilem vehementiam, corruptibilitatem, immanitatem principum, et his similia: lauda tu mecum speciem, distinctionem, ordinationem, pacem, unitatem⁶

¹ Editti vulgo, *quas hic dicit*. Et post viginti quatuor versus, *facile fuit hic dicere, et ad illa transire phantasmata*. Castigantur ex Mss.

² Ita Mss. Editti vero, *faciem*.

³ Sic Mss. At editio Lov., *usque ad illum principatum educabat*.

⁴ Editio Am. et Mss., *quo genere*; omisso *de*.

⁵ Verbum, *unitatem*, hic non habent Mss.

formarum, membrorum congruentias et numerosas paritates, vitalia spiramenta et nutrimenta, temperamentum salutis, regimen et moderamen animæ, famulatusque corporum, similitudinem concordiamque partium in singulis naturis vel quæ habitabant, vel quæ habitabantur, et cætera hujusmodi. Sic enim intelligunt, si tamen sine pertinacia velint attendere, jam et bona et mala se miscere, cum loquuntur de illa terra, ubi solum et summum malum fuisse crediderunt: itaque si tollantur illa quæ mala enumerata sunt, bona illa quæ laudata sunt sine ulla vituperatione remanere; si autem bona ipsa tollantur, nullam remanere naturam. Ex quo jam videt qui potest videre, omnem naturam, in quantum natura est, bonum esse: quia ex una eademque re, in qua et ego quod laudarem, et ille quod vituperaret invenit, si tollantur ea quæ bona sunt, natura nulla erit; si autem tollantur quæ displicent, incorrupta natura remanebit. Tolle de aquis ut non sint cænosæ et turbidæ, remanent aquæ puræ atque tranquillæ: tolle de aquis partium concordiam, non erunt aquæ. Si ergo malo illo adempto manet natura purgatior, bono autem detractio non manet ulla natura: hoc tibi facit naturam quod bonum habet; quod autem malum, non natura, sed contra naturam est. Tolle de ventis horrorem et nimium impetum qui tibi displicet, potes cogitare ventos lenes atque moderatos: tolle de ventis partium similitudinem, qua eorum corpus in unitatem continuatur et sibi pacatur ut corpus sit, nulla suberit natura quam cogites. Longum est persequi cætera: sed manifestum est eis qui nullo studio partium judicant, cum istæ naturæ commemorantur, adjungi eis quædam quibus displiceant; quæ cum detrahimus, naturæ meliores manent. Unde intelligitur eas, in quantum naturæ sunt, bonas esse: quia cum eis vicissim omne quod bonum habent detraxeris, naturæ nullæ erunt. Animadvertite etiam, qui recte vultis judicare, illum quoque principem immanem; cui si auferatur immanitas, attendite quanta laudabilia remanebunt: compago corporis, membrorum hinc atque inde congruentia, formæ unitas, et pax contextarum inter se partium, animæ regentis et vegetantis, famulantisque et vegetati corporis ordo et dispositio. Quæ omnia bona si auferantur, et si qua forte minus enumeravi, nulla prorsus natura subsistet.

CAPUT XXXIV. — 37. *Natura nunquam sine aliquo bono. Sola mala considerant Manichæi. Sed fortasse dicatis, illa mala de talibus naturis non posse auferri, et ideo naturalia debere accipi. Non nunc quæritur quid possit vel non possit auferri: sed certe non parvum lumen est ad intelligendum, omnes naturas, in quantum naturæ sunt, bonas esse, quod sine illis malis cogitari bona illa possunt, sine bonis autem illis nulla natura cogitari potest. Nam sine turbatione cæni possunt aquas cogitare: sine pace autem continuatarum partium, nulla species corporis animo occurrit, aut ullo modo sentiri potest; ac per hoc nec illæ aquæ*

cænosæ sine isto bono esse potuerunt, quo bono fiebat ut aliqua natura corporea posset esse. Nam quod dicatis, quod illa mala de naturis talibus non possunt auferri; respondetur, quod et illa bona de naturis talibus non possunt auferri. Cur ergo istas res propter mala quæ auferri non posse arbitrainini, mala naturalia vocare vultis; propter ea bona vero quæ auferri non posse convincimini, bona naturalia vocare non vultis?

38. Restat ut quæritis (nam ipsa solet esse vox ultima) unde sint illa mala, quæ mihi quoque displicere dicebam. Respondebo fortasse, si vos prius dixeritis unde sint illa bona, quæ vos quoque laudare cogimini, si absurdissimi cordis esse non vultis. Sed quid ego istud quæram, cum utrique fateamur, omnia quæcumque et quantacumque bona sunt, ab uno Deo esse, qui summe bonus est? Resistite ergo vos ipsi Manichæo, qui tot et tanta bona quæ commemoravimus justeque laudavimus, pacem concordiamque partium in unaquaque natura, salutem valentiamque animalium, et cætera quæ repetere jam piget, ita in terra commentitia tenebrarum esse arbitratus est, ut ab illo Deo quem bonorum omnium fatetur auctorem, alienare conaretur. Non enim ea bona vidit, dum hoc solum attendit quod displiceret: tanquam si quispiam leonis fremitu exterritus, et eum intuens trahentem ac dilaniantem pecorum aut hominum corpora quæcumque apprehendisset, puerili quadam infirmitate animi tanto timore percelleretur, ut solam feritatem leonis intuens atque sevilitiam, cætera ejus negligens omnino atque præteriens, naturam illius animantis, non tantum malum, sed magnum malum esse clamaret, tanto scilicet exaggeratius, quanto timidius. At si edomita feritate duci leonem mansuetum videret¹, præsertim si nunquam antea fuisset de illa bestia territus, tunc vacaret securo atque intrepido leonis pulchritudinem considerare atque laudare. De quo ego nihil dicam, nisi quod ad rem maxime pertinet, fieri posse ut aliqua natura offendant ex aliquo, et in totam² nascatur odium: cum manifestum sit multo meliorem esse speciem veræ ac vivæ bestię, etiam cum terret it silvis, quam imitatæ atque simulatæ cum in pariete picta laudatur. Hoc ergo errore ille nos non decipiat, nec cæcos faciat ad considerandas naturarum species, cum quædam in eis ita reprehendit, ut omni ex parte cogat displicere, quod omni ex parte reprehendere non potest: atque hoc modo animum ad æquum judicium componentes, quæramus jam unde sint cum illis bonis mala, quæ me quoque improbare³ dicebam. Quod facilius videbimus, si in unum nomen potuerimus cuncta conferre.

CAPUT XXXV. — 39. *Malum nihil aliud quam corruptio: ipsa autem corruptio non natura est, sed contra naturam. Ubi cumque corruptio, ibi bonum fuit. Quis*

¹ Ita veteres libri. Editi vero: *At si edomita feritate dulcem leonem mansuetumque videret.*

² Editi vulgo, *in totum*. Emendantur ex Mss.

³ Editi *improbarum*. At Mss., *improbare*.

¹ In editis, *ac ergo*. At in Mss., *si ergo*.

enim dubitet totum illud quod dicitur malum, nihil esse aliud quam corruptionem? Possunt quidem aliis atque aliis vocabulis alia atque alia mala nominari: sed quod omnium rerum malum sit, in quibus malum aliquid animadverti potest, corruptio est. Sed corruptio peritæ animæ, imperitia vocatur; corruptio prudentis, imprudentia; corruptio justæ, injustitia; corruptio fortis, ignavia; corruptio quietæ atque tranquillæ, cupiditas, vel metus, vel tristitia, vel jactantia. Deinde in corpore animato corruptio sanitatis, dolor et morbus; corruptio virium, lassitudo; corruptio quietis, labor. Deinde in ipso solo corpore corruptio pulchritudinis, foeditas; corruptio rectitudinis, pravitas; corruptio ordinis, perversitas; corruptio integritatis, discissio, aut fractura, aut diminutio. Longum est et difficile et harum rerum quas commemoravi, et aliarum innumerabilium omnes corruptiones nominatim enuntiare; cum etiam multæ quæ dicuntur in corpore, possint et in anima dici, et innumerabilia sint in quibus propria vocabula corruptio teneat. Veruntamen videre jam facile est nihil nocere corruptionem, nisi quod labefacit naturalem statum; et ideo eam non esse naturam, sed contra naturam. Quod si non invenitur in rebus malum nisi corruptio, et corruptio non est natura; nulla utique natura malum est.

40. Sed si hoc forte intelligere non valetis, illud attendite, quod omne quod corrumpitur, bono aliquo minuitur: quia si non corrumpetur, incorruptum esset; si vero etiam non posset omnino corrumpi, incorruptibile esset. Necessè est autem ut sive incorruptio sive incorruptibilitas bonum sit, si malum est corruptio. Sed nunc de natura incorruptibili nulla quæstio est: de his agitur quæ possunt corrumpi, quæ dum non corrumpuntur, incorrupta dici possunt, incorruptibilia non possunt. Hæc enim solum incorruptibile proprie dicitur, quod non tantum non corrumpitur, sed etiam nulla ex parte corrumpi potest. Incorrupta ergo quæcumque sunt et tamen corrumpi possunt, cum corrumpi cœperint, eo ipso bono minuuntur quo incorrupta erant; et magno quidem bono, quia magnum malum est corruptio: et quamdiu in eis augeri corruptio potest, tamdiu habent bonum quo minuuntur. Quapropter naturæ illæ quas in tenebrarum terra fuisse cœffigit, aut poterant corrumpi, aut non poterant. Si non poterant, incorruptibiles erant, quo bono superius nihil est. Si poterant, aut corrumpébantur, aut non corrumpébantur: si non corrumpébantur, incorruptæ erant, quod videmus sine magna laude dici non posse: si autem corrumpébantur, minuebantur illo tam magno bono; si minuebantur bono, habebant bonum quo minuerentur; quod si habebant bonum, non erant naturæ illæ summum malum, et omnis Manichæi fabula falsa est.

CAPUT XXXVI. — 41. *Unde malum, sive corruptio boni.* Sed quoniam quæsimus quid esset malum, neque hæc naturam, sed contra naturam esse cognovimus; consequenter quærendum est unde sit: quod ille si fecisset, minus fortasse in hac tanti erroris an-

SANCT. AUGUST. VIII.

gustias laboretur. Præpropere quippe ac præpostere quæsit unde esset, quod primo non quæsierat quid esset: et ideo nullo modo potuerunt quærenti occurrere nisi vana phantasmata, quibus difficile animus carnalibus sensibus multum pastus exiit. Dicit ergo aliquis, non jam certare, sed non errare desiderans: Unde est ista corruptio, quod quasi generale malum rerum bonarum, sed tamen corruptibile esse comperimus? Qui talis quærit, cito invenit magno ardore verum petens, et constanti perseverantia pie pulsans. Per homines enim commemoratio aliqua signis verborum fieri potest: docet autem unus verus Magister ipsa incorruptibilis Veritas, solus Magister interior: qui etiam exterior factus est, ut nos ab exterioribus ad interiora revocaret; et formam servi accipiens, ut ejus sublimitas¹ surgentibus innotesceret, jacentibus humilis apparere dignatus est. In ejus nomine supplicemus, et per eum misericordiam Patris implorantes ista quæramus. Primo enim brevissime responderi potest quærentibus unde corruptio est, cum dicitur, Ex eo quod hæc naturæ quæ corrumpi possunt, non de Deo genitæ, sed ab eo de nihilo factæ sunt: quas quoniam bonas ratio superior demonstravit, nemo potest recte dicere, Non fecisset Deus bona. Si autem dixerit, Summe bona fecisset², oportet intelligat summum bonum ipsum esse, qui fecit hæc bona.

CAPUT XXXVII. — 42. *Solus Deus summe bonus.*

Quid mali, inquis, fieret, si et ista fierent summe bona? Et tamen si quis ex nobis quæreret, accepto et credito Deo Patre summo bono, si esset aliud summe bonum, unde esse nobis pie videretur, nullo modo recte responderemus, nisi de Deo Patre qui summe bonus est. Quod ergo de illo est, meminimus natum de illo esse, non ab eo factum de nihilo, et ideo et hoc summe, id est, incorruptibiliter bonum esse: videmusque injuste flagitari ut tam summe bona sint quæ fecit de nihilo, quam summe bonus est quem de se genuit: quem nisi unum genuisset, non id quod ipse est genuisset, quia ipse unus est. Quapropter unico quidem Filio, per quem facta sunt a Patre omnia bona de nihilo, imperio atque impie fratres quæruunt³, nisi ex eo quod in homine apparere dignatus est. Nam ideo et unigenitus in Scripturis et primogenitus dicitur: unigenitus a Patre, primogenitus ex mortuis. Et vidimus, inquit, gloriam ejus tanquam unigeniti a Patre, pleni gratia et veritate (Joan. 1, 14, 18): et Paulus dicit. Ut sit ipse primogenitus in multis fratribus (Rom. viii, 29).

43. Quod si dixerimus, Non jam essent ista bona quæ de nihilo facta sunt, sed tantummodo Dei natura esset⁴; invidemus tantis bonis; et vox impia est,

¹ sola editio Lov., *sublimitas*. minus bene.

² Editi, *nemo potest recte dicere non Deum bona fecisse. si autem dixerit summe bona fecisse*, etc. Castiganter auctoritate veterum manuscriptorum.

³ Lov.: *Quapropter de unico quidem Filio, impie fratres quæruunt*. Male.

⁴ sic Mss. At editi, *plenum*.

⁵ sic Mss. Editi autem manifeste ferebant: *Non jam esse ista bona, quæ de nihilo facta sunt sed tantummodo Dei naturam bonam esse*.

(Sept.)

injuriam patere non hoc esse quod Deus est, et ideo nolle esse aliquid bonum, quoniam ei præponitur Deus. Quæso, patere, natura animæ rationalis, aliquanto minus te esse quam Deus est, et tanto minus, ut post ipsum te melius aliquid non sit. Patere, inquam, et mitesce illi; ne te adhuc repellat in infima, ubi per angustias pœnales etiam atque etiam bonum quod es vilesceat tibi. Superba es in Deum, si indignaris quod te antecedit; et nimis contumeliose de illo sentis, si non ineffabiliter gratularis tam magnum bonum esse te, ut solus sit ille præstantior. Quo constituto atque firmato, illud ne dix. ris¹: Me solam naturam Deus facere debuit; nollem ut post me aliquid boni fieret. Non enim quod bonum est post Deum, jam debuit esse novissimum. Et hinc maxime apparet quantam tibi tribuerit dignitatem, quod Deus qui solus tibi naturaliter dominatur, fecit alia bona quibus tu quoque dominareris. Nec mireris quod nunc tibi non omni modo serviant, et te aliquando etiam cruciant: quia Dominus tuus majorem potestatem habet in ea quæ tibi serviunt, quam tu in ipsa², tanquam in servos servorum suorum. Quid ergo mirum si tibi peccanti, id est non obtemperanti Domino tuo, pœnalia quibus dominaberis effecta sunt? Quid enim tam justum, et quid justius Deo? Hoc namque humana natura in Adam meruit, de quo nunc non est disputandi locus: sed tamen dominator justus et justis præmiis et justis suppliciis approbatur, beatitate recte viventium pœnaque peccantium. Nec tamen sine misericordia derelicta es, quæ certis rerum temporumque mensuris vocaris ut redeas. Ita recto moderamine altissimi Conditoris usque³ ad bona terrena perventum est, quæ corrumpuntur et reformantur, ut haberes supplicio mixta solatia; et ut laudares Deum delectata ordine bonorum, et refuges in eum exercitata experimentis malorum. Ita in quantum tibi terrena serviunt, docent te esse dominam suam; in quantum autem molesta sunt, docent ut servias Domino tuo.

CAPUT XXXVIII. — 44. *Natura a Deo, corruptio ex nihilo.* Quia propter quamvis sit malum corruptio, et quamvis non sit a Conditore naturarum, sed ex eo sit, quod de nihilo factæ sunt: tamen etiam ipsa illo regente et gubernante omnia quæ fecit, sic ordinata est, ut non noceat, nisi naturis infimis ad supplicium damnatorum, et exercitationem admonitionemque redeuntium, ut inhæreant Deo incorruptibili, maneatque incorrupti, quod unum est bonum nostrum; sicut per prophetam dicitur, *Mihi autem inhære Deo bonum est* (Psal. lxxii, 23). Neque illud dixeris: Non faceret Deus naturas corruptibiles. In quantum enim naturæ sunt, Deus fecit: in quantum autem corruptibiles, non Deus fecit; non enim est ab illo corruptio, qui solus est incorruptibilis. Si hæc capis, gratias age Deo: si non capis, quiesce, et

noli temere nondum intellecta damnare; supplexque illi qui lumen est mentis¹, attende ut intelligas. Cum enim dicitur, natura corruptibilis; non unum, sed duo nomina dicuntur. Item cum dicitur, Deus fecit de nihilo; non unum, sed duo nomina audimus. Redde ergo istis singulis illa singula, ut cum audis naturam, ad Deum pertineat; cum audis corruptibilem, ad nihilum: ita tamen ut ipse corruptiones, quamvis non sint ex Dei arte, in ejus tamen potestate sint disponendæ, pro rerum ordine et meritis animarum. Ideo recte dicimus ab illo esse præmium atque supplicium. Ita enim non² fecit corruptionem, ut possit corruptioni eum dare qui corrupti meruerit, id est, qui se ipse cœperit peccando corrumpere, ut cruciantem sentiat corruptionem iavitus, qui blandientem commisit volens³.

CAPUT XXXIX. — 45. *Mala quomodo sint a Deo.* Non enim in Vetere Testamento tantum scriptum est, *Ego facio bona, et condo mala* (Isai. xlv, 7): sed evidentiùs in Novo, ubi Dominus dicit, *Nolite timere eos qui corpus occidunt, et amplius non habent quid faciant; sed cum timeat, qui cum corpus occiderit, habet potestatem animam mittere in gehennam* (Math. x, 28, et Luc. xii, 4). Volentariæ autem corruptioni adhiudicio divino pœnalem corruptionem, manifestissime apostolus Paulus attestatur, cum dicit: *Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos: quisquis templum Dei corruperit, corrumpet illum Deus* (1 Cor. iii, 17). Quod si in vetere Lege dictum esset, quibus invocationibus isti impetum fuerent accusantes quasi corruptorem Deum! Quod verbum metuentes multi latini interpretes, noluerunt dicere, *corrumpet*; sed dixerunt, *disperdet illum Deus*: et non deviantes a re ipsa, offensionem verbum devitarunt. Quamquam isti non minus inveherentur in perditorem Deum, si hoc in Lege vetere aut Prophetis invenirent. Sed gratias exemplaribus convincuntur, in quibus apertissimo scriptum est, *Quisquis templum Dei corruperit, corrumpet illum Deus*. Quod si quis ab eis quarat, quomodo dictum sit: ne corruptor putetur Deus, exponit statim, *corrumpet* dictum esse, corruptioni tradet; vel si quò alio modo possunt. Quo animo si essent in veterem Legem, et multa ibi miranda intellexerent, et nondum intellecta non cum odio lacerarent, sed cum honore differrent⁴.

CAPUT XL. — 46. *Corruptio tendit ad non esse.* Si quis autem non credit ex nihilo esse corruptionem, proponat sibi hæc duo, esse et non esse, quasi ex diversis partibus; intelligendi gratia, ut cum tardis tardius ambulemus: deinde velut in medio constituat aliquid, ut puta corpus animantis, et querat hoc secum, dum formatur illud corpus et nascitur, diu augetur ejus species, nutritur, convalescit, roboratur

¹ Ita Mss. Editi autem, qui lumen mentis accendit.

² In editis male hic omnia erat particula negans.

³ Editi, blandientem illicita oblectatione concupiscentiam commisit volens. Expunximus hæc verba, illicita oblectatione concupiscentiam, quæ absunt a manuscriptis.

⁴ Editi, deferrent. Verius Mss., differrent.

¹ Editi hic addunt, o anima humana; quod a Mss. abest.

² In Mss. deest, in; ut vox, ipsa, rationalem animam significat.

³ Sic Mss. At editi, quousque.

tur, decoratur, firmatur, in quantum manet, et in quantum stabilitur, in quam partem tendat, utrum ad esse, an non esse: non dubitabit esse quidem aliquid in ipsis etiam primordiis; sed quanto magis forma et species et valentia constabitur atque firmatur, tanto magis fieri ut sit, et in eam partem tendat qua positum est esse. Nunc ergo incipiat corrumpi; debilitetur omnis ille status, languescant vires, marcescat robor, forma fœdetur, dissiliat compago membrorum, contabescat et defluat concordia partium: quaerat etiam nunc per istam corruptionem qua tendat, utrum ad esse, an non esse: non puto usque adeo cæcum et tardum, ut dubitet quid sibi ipse respondeat, et non sentiat quanto magis quodque corrumpitur, tanto magis ad interitum tendere. Omne autem quod ad interitum tendit, ad non esse tendit. Cum ergo Deum incommutabiliter et incorruptibiliter esse credendum sit, id autem quod dicitur nihil, penitus non esse manifestum sit: et cum ista tibi proposueris esse et non esse, atque cognoveris quanto magis augetur species, tanto quidque tendere ut sit; quanto magis augetur corruptio, tanto magis tendere ut non sit: quid dubitas dicere in unaquaque natura corruptibili quid in ea sit ex Deo, quid sit ex nihilo; cum species secundum naturam sit, corruptio contra naturam? Quia species aucta cogit esse, et Deum fatemur summe esse: corruptio vero aucta cogit non esse, et constat quod non est, nihil esse. Quid, inquam, dubitas dicere, in natura corruptibili, quam et naturam dicis, et corruptibilem dicis, quid sit ex Deo, quid ex nihilo? Et quid quaeris Deo naturam contrariam, quem si confiteris summo esse, vides ei non esse contrarium?

CAPUT XLI. — 47. *Corruptio permittitur Dei a nobis est.* Cur ergo, inquis, quod naturæ Deus dedit, tollit corruptio? Non tollit, nisi ubi permittit Deus: ibi autem permittit, ubi ordinatissimum et iustissimum iudicat, pro rerum gradibus et pro meritis animarum. Nam et species vocis emissæ præterit, et silentio perimitur; et tamen sermo noster ex prætereuntium verborum decessione ac successione peragitur, et moderatis silentiorum intervallis decenter suaviterque distinguitur: ita sese habet etiam temporalium naturarum infima pulchritudo, ut rerum transitu peragatur, et distinguatur morte nascentium. Cujus pulchritudinis ordinem et modos si posset capere sensus noster atque memoria, ita nobis placeret, ut de-

fectus quibus distinguitur, nec corruptiones vocare audeamus. Quod autem in ejus pulchritudinis parte laboramus, cum nos fluentia deserunt temporalia qua diligimus, et peccatorum poenas luimus, et sempiterna diligere commonemur.

CAPUT XLII. — 48. *Hortatur ad summum bonum.* Non ergo in hac pulchritudine quaeramus quod non accepit; quæ ideo infima est, quia quod quaerimus, non accepit: et in eo quod accepit, laudemus Deum, quia tantum speciei bonum etiam huic quamvis infimæ dedit. Nec ei tamen ut amatores ejus inhæreamus: sed ut Dei laudatores eam transgrediamur, ut supra eam collocati de illa judicemus, non ei conuerti in illa judicemur. Festinamusque ad illud bonum, quod nec locis grassatur¹, nec tempore volvitur, et unde speciem formamque accipiunt omnes locales temporalesque naturæ. Ad quod videndum mundemus cor per fidem Domini nostri Jesu Christi, qui ait: *Beati mundicordes, quoniam ipsi Deum videbunt* (Matth. v, 8). Non enim eos oculos ad illud bonum cernendam preparari oportet, quibus occiditur lux ista diffusa per locos, et non ubique integra, sed aliam partem hinc habens, et alibi aliam. Verum illum aspectum aciemque purgemus, qua cernitur, quantum in hac vita licet, quid sit justum, quid piun, quæ sit sapientiæ pulchritudo: quæ quisquis cernit, præponit longe omnium localium spatiorum plenitudini; et sentit, ut ista cernat, non per locorum spatia diffundi aciem mentis suæ, sed incorporea potentia stabiliri.

CAPUT XLIII. — 49. *Conclusio.* Cui aspectui quoniam multum inimica sunt phantasmata, quæ de carnali sensu tracta imaginariè cogitatio nostra versat et continet, detestemur istam hæresim, quæ suorum phantasmatum fidem secuta, et divinam substantiam per locorum spatia, quamvis infinita, velut informem molem disiecit atque diffudit, et eam ex una parte truncavit, ut inveniret locum malo; quod videre non potuit non esse naturam, sed contra naturam: et ipsum malum tanta specie et formis et pæce partium in singulis naturis vigente decoravit, quia sine his bonis nullam poterat cogitare naturam, ut ea mala quæ ibi reprehendit, innumerabilium bonorum copia sepellantur. Sed hujus voluminis iste sit terminus: in cæteris cætera ejus deliramenta Deo permittente atque adjuvante arguentur.

¹ Nonnulli Mss., *crassatur.*

IN SUBSEQUENS OPUS,

Vide lib. 2, cap. 7, Retractationum, t. 1, col. 632, a verbis n. 1, Contra Faustum Manichæum..... scripsi grande opus (a), usque ad col. 633, n. 3, verbis, Faustus quidam fuit. M.

(a) Istud opus suum Augustinus una cum epistola 82 misit ad Hieronymum: qua in epistola, cap. 2, n. 17, testatur se illi scripsisse diu ante acceptam ab Hieronymo epistolam ordine 75, quæ illi reddi ante annum 405 non potuit. Locum vero in Retractationum serie medium inter Confessionum libros in primo tomo editos, et libros de Actis cum Felice manichæo hic postea secuturos, assignat eidem operi; quod proinde ad annum circiter 400 referri debet. Frequenter illud citatur in libris de Civitate Dei 15 et 16; in Quæstionibus suis in Genesim, quæst. 36, et in Exodum, quæst. 2; in libro secundo contra Adversarium Legis et Prophetarum, cap. 12; in libro primo de Consensu Evangelistarum, cap. 5, et in libro de Bono Viduitatis, cap. 13. De eo Cassiodorus in Institut. divinæ litter. cap. 1: *Scripsit etiam Augustinus (inquit) contra Faustum manichæum triginta tres libros, ubi et ejus nequissimam pravitatem manifesta ratione contrivit, et de libro Genesæ utrum mirabiliter disputavit.*